

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до самостійної роботи з навчальної дисципліни
«СПЕЦІАЛЬНІ РОЗДІЛИ ФІЛОСОФІЇ»
для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти
денної та заочної форм навчання

Навчально-методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Спеціальні розділи філософії» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання / Укл.: О.В. Бондаренко, Є.О. Ємельяненко. – Запоріжжя: НУ "Запорізька політехніка", 2025. – 62 с.

Укладачі: О.В. Бондаренко, д-р філос. наук, проф., завідувач кафедри філософії, Є.О. Ємельяненко, канд. філос. наук, доцент.

Рецензент: Кривега Л.Д., д-р філос. наук, проф., проф. кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи Запорізького національного університету.

Відповідальний за випуск: Бондаренко О.В.

Затверджено на засіданні кафедри філософії,
протокол № 1 від 20.08. 2025 р.

Рекомендовано до видання НМК гуманітарного факультету,
протокол № 1 від 26.08. 2025 р.

ЗМІСТ

Передмова	4
Сучасний світ у дискурсі філософського знання: спеціальні розділи філософії	5
Тема 1. Філософія економіки	5
Тема 2. Філософія релігії	10
Тема 3. Філософія освіти	15
Тема 4. Філософія політики і права	22
Тема 5. Філософія науки	29
Тема 6 Філософія техніки	34
Тема 7. Філософія спорту	41
Тема 8. Філософія туризму	47
Тема 9. Філософія реклами	52
Перелік завдань для контрольної роботи заочна форма навчання	59
Рекомендована література	61

ПЕРЕДМОВА

Бути сьогодні сучасною людиною першої третини XXI століття, не потерпати від невизначеностей посеред «логосу подій і хаосу шансів» (за словами українського філософа С. Кримського) – й почесно, й цікаво, й відповідально...

Це стосується й вимог до рівня та якості освіти, яку отримує людина у сучасній вищій школі.

Освіта має бути спрямованою на формування у її здобувачів вмінь (компетентностей) самостійного мислення, інтелектуального пошуку, критичного мислення, навичок зберігання процесу мислення у ситуаціях невизначеності, оволодіння прийомами розв'язання проблем й т. ін. – тобто тих вмінь, яким вчить філософія, особливо практична (комунікативна) філософія, яка має викладатися здобувачам другого (магістерського) рівня вищої освіти. А взагалі, «філософія» фундаментально вивчалась в університетах – з часів їх виникнення в епоху Середніх віків. До сьогодні ця традиція дійшла, зокрема, у тому, що сьогодні в Україні науковий ступінь кандидата наук є науковим ступенем «доктор філософії».

Людина не може домогтися серйозних досягнень в одній галузі, якщо вона дорівнює нулю в інших. Це було відомо ще у Давній Греції: «той, хто знає хімію, і нічого крім хімії, той й її знає недостатньо», звучить відомий античний афоризм. «Дурень той, хто у моді бачить тільки моду», – це вже Оноре де Бальзак, XIX століття. «Мислити глобально, діяти локально» – є максимою сучасної освіченості.

«Я згодна бути навіть пішаком, тільки би мене взяли до гри», – переймалась колись Аліса Л. Керолла. Щоб бути частиною реальності, її активним та самодостатнім «гравцем», людині слід мати до неї справжній інтерес, й, отже, активно цікавитися філософським виміром розуміння сучасного світу, розвивати у собі навички філософської культури мислення.

СУЧАСНИЙ СВІТ У ДИСКУРСІ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ: СПЕЦІАЛЬНІ РОЗДІЛИ ФІЛОСОФІЇ

ТЕМА 1 ФІЛОСОФІЯ ЕКОНОМІКИ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія економіки – це сукупність філософських теорій, концепцій, ідей, гіпотез про економічну (ширше – господарську) сферу життєдіяльності людини та суспільства; вона постає філософським виміром тлумачення складного, багатоаспектного, суперечливого, нескінченного за своїми формами та механізмами, універсального для культури людства явища *господарювання людини* у світі та у суспільстві. Поряд з цим філософія економіки розкриває сутність «економічного буття» людини (показує людину як суб'єкта економічної реальності й носія економічної активності), надає філософського тлумачення змісту основних економічних категорій (таких, як «економіка», «господарство», «економічна людина», «виробництво», «праця», «гроші» й інших), який (зміст) виходить за межі власне економічного трактування та розповсюджується на решту проявів присутності людини у соціумі.

Філософія економіки історично пройшла чималий шлях. Перше використання терміну «економіка» давньогрецьким філософом Ксенофонтом – як терміну для позначення правил ведення домашнього господарства та землеробства, та «йкономія» Аристотеля – про природне та не-природне (штучне) господарювання, й про мистецтво робити гроші (хрематистику). Філософія економіки ХХ-ХХІ століть представлена надзвичайно широким спектром ідей, тематик, термінологічних утворень великої кількості видатних мислителів сучасності – Д. Белл, М. Кастельс, Ю. Габермас, Л. Мізес, Ф. Гаек, І. Валлерстайн, К.О. Апель, Г. Йонас, Г. Беккер, Ф. Фукуяма й ін.

Основні поняття та терміни.

Економіка – це: а) (у широкому сенсі) (від грецьк. *oikonomi* - управління господарством) – форма та спосіб господарювання людини

у світі, внесення людиною змінювань у стан зовнішніх предметів (благ) через процес виробництва й спрямоване на їх привласнення людиною як суб'єктом привласнення; б) (у вузькому сенсі) – це виробництво продукції, товарів, послуг в умовах обмеженості ресурсів.

Економічна діяльність – сфера життєдіяльності людини та людства, що постає як універсальна, всезагальна, у глибинному сенсі вихідна; вона вбирає у себе, та одночасно забезпечує їх формування, решту форм суспільної життєдіяльності людини: світорозуміння, мораль, політику, життєвий світ людини тощо.

Праця – має не тільки економічний зміст, але й виступає як феномен із філософським вмістом, у тому сенсі, що «праця» створила і людину, і людське суспільство; праця людини – як безпосередня причина появи світу *штучних* предметів й процесів поряд зі світом природних предметів.

Гроші – як «штучна соціальна умовність» (П. Самуельсон), спеціальний інструмент, що забезпечує існування, розвиток та функціонування економіки як форми та способу господарювання людини у світі з часів промислової історії людства; особливий товар, що є загальним еквівалентом, універсальним засобом вираження вартості товарів на ринку.

Підприємництво – центральна функція й фундаментальний «механізм» будь-якої господарської (економічної) системи з часів індустріального рівня господарювання; специфічна соціально-економічна інституція у структурі соціуму, що формує соціально-економічний та соціетальний капітал суспільства.

Основні складові проблемного поля філософії економіки.

Економіка (господарювання людини у світі) в історико-культурному контексті

Первинна, найбільш давня, історично перша, початкова форма господарювання людини у світі – *кочівництво*, за яким прийшла *осілість*, кочовий спосіб життя людини в економічній історії людства був замінений осілим способом життя людини, коли змінюється не тільки система орієнтації людини у світі, але й її техніки мислення. Далі – доба Античності; її економічна історія як осіла форма ведення господарства, земля (нерухомість, за визначенням) стала центральною господарською цінністю, навколо якої будувались економічні

відносини людей протягом багатьох віків, починаючи з цього періоду. «Економіка» епохи Середніх віків – це автономне господарювання у межах окремих феодалних родин (сімейних господарств), так зване «натуральне господарство», знову орна земля постає головною цінністю цих «економічних» відносин. Остаточо «економіка» стає економікою з приходом епохи Нового часу. Родинна, фамільна власність стає приватною власністю – інститут приватної власності розпочинає нову історію людства, зокрема, й економічну. Першим промисловим економічним підприємством стає *мануфактура*. Далі – *промислова революція*, перехід від мануфактурного виробництва до машинного. Далі (у середині ХХ ст.) – відбувається *інформаційна революція*, виробництво і поширення інформації, перетворення її на головний вид послуг, на товар і навіть на владу. Запускається процес небачених раніше соціально-економічних змін у життєдіяльності людства – віртуальна економіка, електронні гроші, втручання штучного інтелекту змінює сферу фінансів тощо.

Феномен грошей

Гроші – один з найбільш важливих розділів економічної науки. З одного боку, правильно функціонуюча грошова система уособлює *всю* економіку (вся сутність та структура економіки наперед задана існуванням грошей). З іншого боку, можна стверджувати, що гроші є одним з найбільш величних винаходів людського інтелекту, у світі речей важко знайти аналоги цьому терміну. «Філософія» про гроші дуже цікава: заборона мати гроші для філософів і воїнів в «ідеальній державі» Платона, засудження хрематистики (як накопичення грошей, на відміну від економіки, як накопичення споживчих благ) Аристотелем, формула «гроші – товар – гроші» К. Маркса... із виникненням так званих «електронних грошей» місце і статус грошей у розвитку людської цивілізації стали ще більш «цікавими».

«Народила» гроші торгівля. Їх необхідність викликана товарним виробництвом. Гроші існують та діють там, де господарське життя здійснюється у вигляді руху товарів. На ринку відбувається обмін, здійснюються операції купівлі-продажу товарів. Товари обмінюються один на іншого у певних пропорціях, мірою вартості одного товару стає певна кількість іншого товару, цей товар поступово перетворюється на гроші. Той факт, що покупець як представник суспільства купив будь-який товар, означає, що суспільство в його особі визнало виробничу діяльність особи, що є власником і

продавцем даного товару. Проходячи операцію купівлі-продажу, товар стає складовою суспільного багатства.

Феномен підприємництва

Центральною функцією, базовим «механізмом» будь-якої господарської (економічної) системи, з часів індустріального рівня господарювання, виступає *підприємницька діяльність людини* (як суб'єкта господарювання). Соціокультурну та економічну фігуру підприємця пов'язують із концепцією економічного розвитку людства у цілому. Підприємець – це господарюючий суб'єкт, функцією якого в економіці як системі господарювання є створення (та реалізація) нових комбінацій факторів виробництва, й який сам виступає активним елементом цього процесу. Призначення підприємця, кажучи узагальнено, у тому, щоб реорганізувати економічне життя суспільства на засадах більшої господарської доцільності.

Підприємець – це суб'єкт господарювання у сфері економіки, який бере на себе економічний ризик уведення на ринок та просування ним нових ідей, товарів, послуг, робіт. Підприємець – це економічна людина промислового типу, саме йому світ зобов'язаний цивілізацією Нового часу та Новітнього часу. Причому мова йде не про професію чи прошарок людей, йдеться саме про специфічну функцію «здійснення нових комбінацій факторів виробництва».

Підприємництво постає не тільки економічним, але й соціально-психологічним феноменом. Соціально-психологічний комфорт підприємницької діяльності – це про широке розповсюдження підприємницької культури, поза прив'язування до конкретної професійно-галузевої структури бізнесу, – з її акцентом автономію та незалежність, свободу ділової активності, мотив процвітання та успіху, самореалізації особистості шляхом ведення «власної справи».

Феномен соціетальної конкуренції

З другої половини ХХ ст. до понятійних конструктів соціально-гуманітарного знання запроваджено термін «соціетальний капітал» – який замінив собою «доекономічну» ефективність виживання людини у світі й суспільстві первісних часів історії людства та ефективність «економічного» капіталу економічних епох. Пост-економічні епохи (інформаційні суспільства) – мають послуговуватися соціетальною ефективністю, їх розвиток має бути підпорядкований особливостям розвитку «соціетального» капіталу.

Ідея соціетальності – у формуванні та підтримці цілісності світу (суспільства), здатного на самовідтворення, самонакопичення, саморозгортання, конвертації ресурсних можливостей. Соціетальний капітал означає, що у конкретній діяльності відтворюються та розвиваються загальнолюдські цінності, які формують цілісність суспільства та зцілюють його при деформаціях. Соціетальний капітал постає одним із основних ресурсів у проєкті виживання людської цивілізації, є соціокультурним регулятором економічних процесів суспільства. «Соціетальна конкуренція» – цим терміном позначається соціетальний механізм добору соціально-економічних практик у розвитку людства.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Запропонуйте філософські «визначення» економіки.
2. Аграрна економіка (як виробництво продуктів харчування) – індустріальна економіка (виробництво товарів) – інформаційна економіка (виробництво й споживання інформації). Прокоментуйте.
3. Покажіть підприємництво, підприємницьку діяльність людини як фундаментальний механізм економічної системи та центральну ланку концепцій економічного розвитку людства.
4. Філософія господарства та філософія бізнесу: порівняйте.
5. Феномен соціетальної конкуренції у сучасному світі – про що йдеться.
6. Філософія економіки розглядає сутність економічних процесів у контексті: а) форм господарювання людини у світі та суспільстві; б) можливості впливу людства на продовження власного існування; в) можливості людини творити щось нове.
7. Суверенітет агентів соціально-економічної активності не включає у себе: а) можливість приймати господарські рішення; б) можливість власної підприємницької діяльності; в) варіювання моделями економічного мислення; г) руйнування форм товарно-грошових відносин у суспільстві.
8. Гроші – особлива реальність, з якою пов'язаний кожен день людського буття, на рівні сприйняття є сприйняттям: а) людиною світу; б) світом людей; в) людиною себе; г) людиною людей ; д) людиною економіки.

9. Які основні складові економічної реальності: а) «світ багатства»; б) «світ споживання»; в) «світ господарської культури»; г) «світ грошей»; д) «світ виробничих технологій»; е) «світ ресурсів».

10. Який принцип стверджує, що економічні рішення повинні базуватися на найкращому використанні обмежених ресурсів: а) принцип оптимальності; б) принцип ефективності; в) принцип рівності; г) принцип раціональності.

ТЕМА 2 ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія релігії – сукупність філософських теорій, ідей, концепцій, міркувань щодо релігії (ширше – релігійного ставлення людини до світу) як специфічного явища культури людства та специфічної форми існування людського духу. У більш вузькому значенні, це – спеціальна філософська дисципліна з вивчення релігії; де феномен релігії постає предметом філософського осмислення.

У повсякденній свідомості релігією називають віру у бога або у богів, у літературі з релігієзнавства можна знайти кілька десятків різних визначень: як «обов'язки людини перед Богом» (Вовенарг); як «усвідомлення людиною своєї залежності від Бога» (Ф. Шлейермахер); як «фантастичне відображення у людській свідомості пануючих над людиною зовнішніх сил, коли земні сили набувають форму неземних» (К. Маркс); як те, «більше за що не можна нічого помислити» (Ансельм Кентерберійський). як «відносини конкретної свідомості з абсолютним духом» (Г. Гегель) тощо. Сучасні словники дають таке визначення релігії: релігія – соціальний інститут, що включає систему соціальних норм, ролей, встановлених звичаїв, вірувань і ритуалів (культів), приписів, стандартів поведінки, організаційних форм, заснованих на вірі у надприродне.

Основні поняття та терміни.

Віра (релігійна віра) – це особливий стан свідомості, оснований на визнанні очевидності надприродного; «є здійсненням очікуваного і впевненістю у невидимому» (Посл. до євреїв, 11:1).

Через феномен віри релігія наче перебуває усередині людської розумності – абсолютна істина не дана людині, можна лише вірити у над-істоту (Бога), через якого долучатися до неї. В основі віри лежать певні постулати, що нерідко позначаються латинським словом «кредо» («вірую»).

Надприродне – цією категорією позначаються істоти, властивості, зв'язки тощо, якими описується «реальність» існування Бога та які складають предметний зміст релігійних сенсів й образів. Воно існує, функціонує та відтворюється засобами релігійної мови, термінами із сакральним змістом. Проблематика «людина – надприродне» є центральною проблемою змісту релігійного знання.

Бог – над-істота, абсолютний над-суб'єкт, віра в якого «закладена» у людину ним самим.

Гріх – порушення заповітів й приписів Бога, наданих у священних книгах або у тлумаченням Його жерців.

Душа – релігійний символ (термін) для позначення принципу, «середовища», «органу» регулювання відносин у системі «людина – Бог». Як надприродний (божественний) «коефіцієнт» у сутності людини. Як критерій відмінності релігійної сутності людини від нерелігійної. Як принцип співмірності людини і Бога. Як релігійний еквівалент поняття «людська свідомість».

Рай – релігійний символ (термін) для позначення людських сподівань на винагороду її Богом за страждання у світі. Як надія на краще життя. Як нагорода за безгріховність. Як диво віри. Як позбавлення від страху смерті. Як вічне життя біля Бога.

Пекло – релігійний символ (термін) для позначення сакрального факту забуття людини Богом. Особливе місце релігійної реальності, де люди розплачуються за гріхи. Постає як протиставлення раю.

Основні складові проблемного поля філософії релігії.

Проблема Бога. Що є Бог

Уявлення про бога/богів в історії людства пройшли певну історію форм: фетишизм – магія (шаманство) – тотемізм – анімізм / преанімізм – політеїзм – пантеїзм – монотеїзм – деїзм – меонтеїзм. За усіма ними постає образ певної надприродної істоти: божества, Бога.

Ідея Бога – універсальне ядро будь-яких релігійних вірувань, вона про «зустріч» людини із «надлюдською» (божественною,

сакральною) силою, що лежить в основі всього існуючого світу, й яка персоніфікована Богом. Божественна «сила» (Бог) тлумачиться як абсолютна, необмежена, віра в яку має для людини істотні індивідуально-психологічні й соціально-психологічні наслідки.

«Буття Бога – це буття-як-таке, а не якесь певне буття» (П. Тілліх). Описати властивості (атрибути) Бога можна тільки символічно: його сутність й існування є одним тим самим; він є повністю онтологічно незалежним; він вічно перебуває у теперішньому (не має змінювання станів та часів); світ є достатнім доказом для існування Бога, проте недостатнім для досягнення того, що є Бог тощо. Основне у релігії – не певні догматичні вислови про Бога, а досвід «священного» (ноуменального, від лат. *nomen* - божественне): розумне визнання зустрічі з реальністю, яка за своєю природою над-розумна.

Проблема гріха та безгріховності. Уявлення про гріх

Що є «гріх»? Бог знає, що на користь людині; людина заявляє, що вона сама розбереться; це – «гріх».

«Гріх» – це обґрунтування людського «Я» через «Я», а не через Бога; прагнення зробити з себе єдину реальність. Це й є «загублена душа». Бути «грішником» – розуміти себе таким, хто живе у світі, в якому немає Бога, бути «закритим» для «священного».

Проблема добра і зла

Проблема добра і зла – фундаментальна проблема релігійного знання. Моральний вибір – це врешті-решт вибір між добром і злом. Суть проблеми добра і зла – уявлення про те, що *зло*, руйнування, несправедливість тощо є наявними умовами життя людини у світі; проте є сили і дії (категорія *добро*), завдяки яким людина може бути звільнена від усього цього та перебороти зло в усіх його формах й виявах.

Релігійні системи світу пропонують такі концепції проблеми «добро – зло»:

– християнство – злом є скоєння людиною «гріха», тобто пряме або непряме порушення нею заповітів й приписів Бога (який замислив світ як добро, що й висвітлив в Одкровенні); гріховність (злостивість) земного світу та благодать Царства Небесного;

– буддизм – людина має вийти із кругообігу ілюзорного індивідуального буття «колеса страждань» «світу сансари»,

«звільнитися» від «зла», та перейти у «світ нірвани», який є вічним й незмінним полем космічної свідомості, світом абсолютного блаженства, «добра»;

– іслам – здійснення людиною якихось дій, які заборонені Аллахом і пророком Мухаммедом, або наявність у неї таких намірів, порушує одвічний порядок, встановлений у світі Аллахом (цей порядок – добро, будь-яка непокора Аллаху – зло);

– конфуціанство – кожна людина має прагнути до «ідеалу досконалої людини», тобто бути «правильною» соціальною одиницею чітко впорядкованого суспільства; вийти за межі цього означає «втратити обличчя» й громадянську смерть;

– індуїзм – злом є порушення універсального закону функціонування світобудови, єдиного й незаперечного для всіх істот (дхарми), й відповідно обтяження індивідом своєї карми;

– юдаїзм – злом є порушення або невиконання з боку людини заповідей Бога; добром є свобода морального вибору людини, тобто вільного вибору заповіданого Богом.

Проблема загробного життя (раю та пекла)

Уявлення про загробне життя є складовою релігійних уявлень. Часто-густо «світи мертвих» у релігіях світу промальовані більш детально, барвисто й ефектно за світ живих.

У чому полягає сенс аргументів людства на користь «існування» раю та пекла – людина може витримати що завгодно, якщо знає, що це скінчиться й їй стане краще («рай»), а «порушники» божественних настанов мають нести покарання («пекло»).

Уявлення про рай та пекло від найбільших релігійних систем світу:

– (християнство) /рай/ інший вимір іншого простору-часу, що населений душами, які вели праведне життя на землі й, отже, набули безсмертя після Страшного Суду; /пекло/ місце вічного покарання душ померлих грішників, «мука вічна» грішників й місце катувань, що застосовуються у відповідності до різних категорій гріхів;

– (буддизм) /рай/ індивідуальне досягнення людиною нірвани є її виходом із світу матеріального буття сансари (у власний «рай»); на мільйони років душі прихильників Будди залишаються у його раю, «Землі найвищого блаженства», де блаженствують посеред садів і озер, у спогляданні та бесідах з Буддою; /пекло/ місце перебування

для злобних істот, для них існують 8 рівнів пекла (8 холодних, 8 гарячих), є ще й додаткові пекла; перебування у пеклі тривале, але не безкінечне, після вичерпання наслідків негативної карми істота вмирає та знову народжується у більш високих світах;

– (іслам) у Судний день всі люди стануть воскреслими та над ними відбудеться суд Аллаха, який розподілить їх на мешканців раю та мешканців пекла; муки пекла (зокрема, й зі всілякими знаряддями для катувань грішників найвитонченішими засобами), як і насолоди раю (всім мешканцям раю по 33 роки), триватимуть нескінченно довго;

– (конфуціанство) не має уявлень про потойбічні світи (зокрема рай/пекло);

– (даосизм) /рай/ це численні палаци, що улаштовані на зірках, де душі досягають небесного раю, де панує вічне безсмертя; або це «шоу-шань» (гора Довголіття), країна блаженства у вигляді гірського масиву з озерами, містками, альтанками, сосновими та персиковими гаями, нею гуляють даоські божества, над якими у повітрі ширяють журавлі; /пекло/ має назву «хуан цюань» («Земля жовтого джерела» або «оселя темряви»), перебуває на півночі, посеред похмурих скель у провінції Сичуань, і представляє собою 10-поверхову будову; на кожному із поверхів розміщується певна філія, яка нагадує китайський суд на чолі із суддею; пекло обслуговують писарі, чиновники і кати, грішник послідовно проходить всі 10 поверхів-філій пекла, у кожному на нього чекає суворе покарання;

– (юдаїзм) є орієнтованим на «це» життя, відносно того, що буде після смерті, Бог відкриє людині у свій час; якщо людина прожила життя правильно, з нею все буде гаразд і після смерті, у протилежному випадку це обов'язково відіб'ється на її посмертній долі;

– (синтоїзм) /рай/ це Країна Достатку, Країна Вічного Життя (що знаходиться далеко за морем або навіть під водою), місце для постійного відпочинку, безсмертя, вічної молодості, таємнича країна легенд; /пекло/ це Країна Темряви, підземна країна мертвих, з якої ніхто не повертається, куди після смерті відправляється людина, що здійснила гріх порушення світового порядку; розвинутого вчення про загробне життя, про пекло або рай у синтоїзмі немає.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Кожна релігія світу має свій «образ» («модель») людини, що є її суб'єктом, її носієм, її створювачем та відтворювачем. Суб'єкт-носії релігії даосизму, наприклад, – це містик, що споглядає світ. Якими є суб'єкти-носії інших релігій світу?

2. Проаналізуйте мовою філософії специфіку релігійного символізму, релігійної «термінології», зміст та статус релігійних істин, в особливостях індивідуально-психологічного спілкування людини з Богом.

3. «Класична» релігійність Середньовіччя та «некласична» релігійність Новітнього часу – порівняйте.

4. Що дає людині віра у Бога? Сформулюйте основні соціальні та індивідуальні переваги й наслідки, які має для людини віра у Бога.

5. Наведіть аргументи за/проти концепції «початкової (одвічної) релігійності людини».

6. Продовжте перелік страхів (видів страху), які згладжуються, усуваються, «знімаються» релігією: страх Бога, страх майбутнього, страх смерті...

7. Чи відрізняються між собою релігійні та наукові мрії: а) так; б) ні.

8. Навіщо світовим релігіям диявол: а) як суб'єкт, який має абсолютну функцію спокушати людину зійти з істинного шляху; б) як антипод Бога; в) як персоніфікація Зла.

9. Релігійна таємниця, яка хвилює людину сьогодні – це таємниця життя та смерті, але не таємниця добра та зла. Чи змінює це розуміння людиною релігії: а) так; б) ні.

10. Знамените запитання А. Ейнштейна: а) «Чи вічне життя не є такою ж загадкою, як і реальне життя?»; б) «Невже Бог грає у кості?»; в) «Шановний Бог, чому ти не створив світ без комах?».

ТЕМА 3 ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія освіти – це галузь філософського знання, яка досліджує феномен освіти, її сутність, освіту як соціокультурний феномен, її відтворення та розвиток як соціального інституту у суспільстві, визначення цілей, цінностей, ідеалів освіти та освіченості, результатів освіти та критеріїв її оцінки, а також методи проектування й створення нових освітянських інституцій та систем. Як така що має інтегративний, міждисциплінарний характер, філософія освіти є надзвичайно широкою рефлексією щодо цілком певного предмету – сучасної системи освіти, форм й тенденцій її розвитку та способів функціонування у сучасному соціумі.

Як окрема дисципліна, філософія освіти розпочинається на початку ХХ ст. (засновником прийнято вважати англо-американського філософа Дж. Дьюї). Сьогодні в англійськомовних країнах філософія освіти має ustalений дисциплінарний статус, представлена окремими кафедрами в університетах.

Світ навколо нас набуває дедалі більше ознак інформаційного суспільства, під різними назвами – Lifelong Learning Society (Суспільство Безперервного Навчання), Digital Society (Цифрове суспільство), Net-Intellect Society (Суспільство Мережевого Інтелекту), Global Society (Глобальне Суспільство), Information Society (Інформаційне Суспільство), Silicon Society (Кремнієве /Піскове/ Суспільство). І воно, сучасне суспільство, характеризується й безперервним навчанням. Більше того, «інформаційну революцію» «переходу від минулого до майбутнього» називають й «освітньою революцією». Недарма ХХ століття оголошено ЮНЕСКО «століттям освіти». Безперервна освіта стає інструментом соціальних трансформацій. Навчаються всі без винятку соціальні групи і, що важливо, у найрізноманітніших сферах соціальної дійсності.

Основні поняття та терміни.

Освіта – це унікальний соціальний і культурний механізм передачі та засвоєння наукової й технічної інформації, знань і умінь, соціального і професійного досвіду від покоління до покоління, формування людської особистості, її світогляду й різноманітних якостей, культури у цілому.

Базується на феномені «школи», як суспільного закладу здобуття людиною освіченості (від лат. «schola» - сходи, сходинки

яких ведуть наверх; від давньогрец. «schole» - дім радості у процесі пізнання світу, форма дозвілля, заняття на дозвіллі).

Педагогіка – система здійснення навчально-виховного процесу у суспільстві та соціальний інститут, що спрямовані на виховання та навчання підростаючого покоління, вона з'ясовує та напрацьовує особливості й закономірності формування особистості у цих процесах. З одного боку, є галуззю наукового знання, наукою, з іншого боку, є сферою практичної діяльності, ремеслом, мистецтвом. Освіта є результатом процесів навчання та виховання, тобто педагогіки.

Виховання – власне соціальне явище, функція суспільства щодо підготовки молодого покоління до життя та життєдіяльності, а також спеціально організований й керований суспільством процес формування людини, який здійснюється в освітніх закладах та спрямований на розвиток особистості. **Навчання** – це процес розвитку і саморозвитку особистості, пов'язаний із оволодінням соціально-значимим досвідом людства та втілений у знаннях, вміннях, творчій діяльності та емоційно-ціннісному відношенні до світу; воно є необхідною умовою збереження та розвитку матеріальної та духовної культури конкретного суспільства.

Суспільство знань (К-суспільство) – суспільство, засноване на знаннях, як новий соціокультурний та цивілізаційний феномен початку XXI століття в історії людства; «соціум, основними структурними елементами якого є інформація і знання, на відміну від праці і капіталу як основних структурних елементів індустріального соціуму» (Д. Белл). У такому суспільстві знання є основним ресурсом та всеохоплюючим ресурсом – як для індивідуумів, так і для економіки у цілому. При цьому спеціалізовані знання є продуктивною силою не самі собою, а як такі, що інтегровані на виконання конкретних завдань.

Основні складові проблемного поля філософії освіти.

Освіта як соціокультурний феномен

Феномен освіти глибоко укорінений у людську історію та культуру. Ще давній грек Піфагор стверджував, що «саме освіченістю відрізняються люди від тварин, елліни від варварів, вільно народжені від рабів, філософи від простих людей».

Перші «школи» виникають у країнах Давнього Сходу – це жрецькі школи при храмах і монастирях, палацові школи для

навчання дітей знати, школи писарів для адміністративних потреб тощо. За часів Античності школа стала найважливішим елементом системи навчання й виховання – тут навчали читанню і письму, вивчалися математика, граматики, література, музика, історія, епічні поеми, міфологія, філософія, астрономія, медицина. За доби Середніх віків – школи у Західній Європі відкривалися католицькою церквою при середньовічних монастирях (монастирські школи), соборні школи у центрах єпархій, а також парафіяльні школи для хлопчиків (в яких навчали тому, що вважалось найнеобхіднішим – читання, письмо, лічба як мінімальні корисні навички, спів як засіб морального облагородження юнака, латина про запас). У XIII-XIV ст. відкриваються перші університети, на протигагу церковним школам з'являються цехові та гільдійні школи, які у XV-XVI ст. стали міськими школами. Створюються й світські школи для дітей аристократів: Граматичні школи, Паблік скулз (в Англії), Рицарські академії (у Германії), класичні гімназії (у Германії й інших країнах) тощо. Діти містян стали навчатися у бюргерських школах, реальних училищах, торгових і технічних школах, де готувалися кадри для торгівлі та промисловості; до навчальних планів класичних шкіл поступово почали залучатися природничо-наукові дисципліни.

Засновником дидактики (розділу педагогіки, яка розробляє теорію освіти і навчання) вважається чеський педагог Я. Коменський (1592-1670); він розробив класно-урочну систему, предметне викладання, увів проведення канікул, запропонував розподіл навчального року на навчальні чверті, початок навчального року встановив восени...

Сучасна західна система освіти у своїх основних рисах склалася під впливом філософської та педагогічних ідей кінця XVIII - поч. XIX ст. – це так звана «класична» система (модель) освіти. Класичну парадигму освіти неможливо ігнорувати або зруйнувати, – як і класичну фізику, наприклад. Вона є досягненням світової цивілізації, базисним рівнем, на якому виростають усі подальші системи освіти. Проте інформаційна суспільна історія, в яку увійшло людство наприкінці XX ст., супроводжується новими запитами щодо явища освіти як такого та щодо соціального інституту освіти. Постмодернізм спричинив нові тенденції в європейській культурі, й у системі освіти. Постмодерністський спосіб мислення виявився співзвучним інформаційним технологіям сучасного світу: електронні форми

комунікації, нові форми роботи з текстами в електронному вигляді, інтертекстуальність, віртуальні університети, дистанційна освіта, інформатизація та комп'ютеризація освіти, розвиток соціальних систем (зокрема, системи освіти) за принципом мережних структур (*network society* за М. Кастельсом) тощо. До системи освіти висуваються нові вимоги, актуалізуються нові (до того ж плюралістичні, альтернативні один одному) підходи й до суб'єкта освіти – людини.

Освіта як соціальний інститут

Право на освіту сьогодні є невід'ємним правом людини: воно підтверджено національними документами всіх цивілізованих країн світу та міжнародними правовими документами.

Освіта (навчання), як соціальний інститут, – це цілеспрямоване передавання суспільством через систему навчальних закладів різного рівня та спрямування (загальноосвітні та професійно-орієнтовані школи, коледжі, університети тощо) свого культурного спадку (накопичених знань, цінностей, навичок, вмінь) від одного покоління іншому. У цьому статусі освіта є основною інституціональною структурою, що забезпечує соціалізацію людини (тобто завдяки, перш за все, освіті індивіди розвивають якості, суттєві для ефективного функціонування у суспільстві, в якому вони живуть).

Колись давньогрец. філософ Платон пропонував такий варіант організації державою системи освіти: має бути доступною для всіх громадян, незалежно від соціального походження і статі, й однаковою для всіх віком 10-20 років; основними предметами мають бути гімнастика, музика і міфологія; у віці 20 років перший відбір кращих, які продовжують освіту, вивчаючи як основний предмет математику; у віці 30 років наступний відбір кращих, які навчаються ще 5 років, вивчаючи як основний предмет філософію; потім вони протягом 15 років беруть участь у практичній діяльності, набуваючи вмінь і навичок управління; і тільки у віці 50 років, отримавши всебічну освіту та засвоївши досвід практичної діяльності, подолавши ретельний відбір, допускаються до управління державою. Ті, хто не пройшов перший відбір, стають ремісниками, землеробами, торговцями. Ті, хто не пройшов другий відбір, стають дрібними управлінцями і воїнами.

У сучасному світі система освіти, спрощено й у цілому, має такий вигляд: початкова освіта, неповна середня освіта, повна середня

освіта, середня професійна освіта, бакалаврат вищої освіти (перший рівень вищої освіти), магістратура (другий рівень), аспірантура (третій рівень), докторантура, подальше професійне вдосконалення. При цьому відмінності між різними країнами світу щодо національних систем освіти є досить суттєвими (за різними аспектами). На сьогодні, за даними ЮНЕСКО, не менше 70% дітей у світі отримують начальну освіту. Середня освіта у розвинених країнах світу стала загальною та обов'язковою, починаючи з ХХ ст. Вища освіта, навіть у розвинених країнах, не є загальною (у найбільш розвинених країнах через систему вищої освіти проходять до половини населення країни).

Слід зазначити, що в історії, мабуть, не було жодного періоду, коли суспільство було задоволеним своєю системою освіти. Чому слід навчати – знанням, способам діяльності, мисленню, здібностям до самонавчання? Як слід навчати – очно, заочно, дистанційно, у державних чи приватних навчальних закладах, за якими стандартами освіти? Якого підходу до навчання слід дотримуватися – культуро-відповідного (підсумки навчання за єдиною для всіх навчальною програмою залежать виключно від старанності тих, хто навчається, а також від культурного середовища, в якому здійснюється навчання – кількість освітніх будівель, бібліотек, комп'ютерів, викладачів високого рівня й т. ін.) чи природо-відповідного (навчання має виходити із природних задатків тих, кого навчають)? Таких змістовних «координатних шкал» безліч...

Світ сьогодні є поєднаним спільною турботою про виховання та надання гідної освіти сучасній людині. Всі країни світу поєднує розуміння, що сучасна освіта має стати міжнародною; вона все більше набуває рис полікультурного утворення та нею самою все більше створюється таке полікультурне середовище. Іншими словами, світовий освітній простір стає полікультурним та орієнтованим на розвиток людини й цивілізації у цілому, більш відкритим до формування міжнародного освітнього середовища, наднаціонального за характером знань та залученню людини до світових цінностей.

«Суспільство знань» (knowledge society)

Інформаційний світ, в якому живе сучасне людство, вимагає існування певного типу людини – людини, здатної сприймати цивілізацію новітніх інноваційних технологій як спосіб життя (й життєдіяльності). Навіть найкраща модель суспільства не здатна гарантувати людині кращого життя, ніж те, на яке вона заслуговує за

своїми знаннями і культурою. Тому навчити людину висувати новим технологіям і новим суспільним відносинам запити освіченої людини так само важливо, як і просто задовольняти її запити.

У сучасному світі відбуваються не просто небачені раніше в історії перетворення, але й він виходить на такий стан, коли подальша доля людської цивілізації визначатиметься, перш за все, високоефективними системами освіти та інтелектуально-освітнім потенціалом людини і суспільства. Сучасна цивілізація вийшла на нові горизонти розвитку, базою якого є *парадигма неперервної освіти упродовж життя*, перехід до *Суспільства Знань* та поява *Ното educatus* (людини освіченої).

У науковий обіг поняття «суспільство знань» (knowledge society) увів у 1996 р. П. Друкер, засновник менеджменту, професор низки університетів США. У такому суспільстві саме знання посідають перше місце посеред інших чинників суспільного розвитку. У 2005 р. ЮНЕСКО оголосила «Всесвітню доповідь 2005 року: На шляху до суспільства знань», в якому обґрунтовувалась необхідність і значення переходу від концепції інформаційного суспільства до концепції суспільства знань.

Навчання – стає важливою частиною щоденного життя. Знання – складовою товарів, виробництва, послуг, розваг...

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Філософський дискурс щодо освіти – це міркування над тим, що значить «вчитися», «навчати», «розвиватися». Чому слід навчати? Як слід здійснювати навчання? Якими мають бути ролі викладача й здобувача освіти (вчителя й учня)? Проаналізуйте динаміку щодо цього в історії людства.

2. Від сучасної освіти вимагається не лише передавати знання, а й формувати критичне мислення, креативність, етичну свідомість, відповідальність й багато чого іншого. Що стоїть за такими вимогами до освіти сьогодні?

3. Проаналізуйте позитивні та негативні сторони цифровізації сучасної освіти, а також виклики та ризики, що пов'язані з цим.

4. Проясніть сутність інтердисциплінарності (інтердисциплінарного підходу) у сучасній освіті.

5. Прокоментуйте роль освіти як ключового чиннику реалізації програм сталого розвитку («Цілі сталого розвитку» від ООН, 2015 рік).

6. Засновником педагогіки (й філософії освіти) у Давній Греції став філософ Сократ. Він вважав людину народженою для навчання. Яким чином звучав сформульований Сократом принцип, який він назвав першим обов'язком індивіда – а) «нічого зайвого»; б) «важко людині бути хорошою»; в) «пізнай самого себе».

7. Згідно з освітньою концепцією Дж. Дьюї, «освіта» є набуттям людиною знань у процесі життєвого досвіду та міра розвитку конкретної людини на конкретний момент й є її освітою, яка є постійною функцією та від віку людини не залежить: а) так; б) ні.

8. Освіта на сучасному етапі розвитку людства: а) задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду; б) не задовольняє вимоги формування відповідного типу світогляду; в) не виконує світоглядну функцію взагалі.

9. Чи залежить формування цінностей, світогляду, професіоналізму, поглядів на світ – від освітньої системи людства: а) так; б) ні; в) до певної міри так; г) до певної міри ні.

10. Освіта і освітянські цінності сьогодні – це: а) пріоритетні глобальні проблеми держави і людства; б) суспільна галузь, цілком сформована і концептуальна; в) галузь, що не потребує концептуального вирішення; г) добровільна привілея громадян.

ТЕМА 4 ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ І ПРАВА

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія політики – предметом філософського аналізу постає політика як специфічний різновид соціальної взаємодії; а також – саме поняття «політичне» та його межі; становлення політичної свідомості у контексті розвитку людської культури, структура та рівні політичного життя суспільства; маси, нації, класи, соціальні інститути, соціальні групи, окремі особистості як суб'єкти політики. Політичне життя суспільства як суспільне явище.

У глобальному аспекті дослідження політичних процесів філософія політики звертає свою увагу на геополітичні проблеми – політична географія і історичний час, держава та її територія, вплив природних умов на життя суспільства та формування політичного простору. Тут важливим є аналіз розвитку геополітики, сучасне бачення її вимірів, її економічні аспекти.

Будучи сконцентрованою на явищі політичної влади, філософія політики невідворотно спирається на філософію права та пов'язана з нею. *Філософія права* – є комплексною, суміжною дисципліною, що знаходиться на стику філософії та юриспруденції. Філософія права ставить загальне питання: що є право і в чому його сенс.

Вихід на проблематику філософії права може бути здійснено з двох протилежних сторін: від філософії до права та від права до філософії. Перший шлях – філософський підхід до права – пов'язаний з поширенням тієї чи іншої філософської концепції на сферу права (особливо характерний для епохи Просвітництва, вивів на багато серйозних досягнень класичної філософії). Другий шлях – юридичний підхід до права – сформулював постановку питання про сутність права, де філософія права постає вже як самостійний напрям у правознавстві, специфічний рівень вивчення власне права.

Основні поняття та терміни.

Політика – це сфера діяльності, пов'язана з відношеннями між різноманітними соціальними спільнотами, в центрі яких стоїть проблема завоювання, утримання й використання державної влади.

Політична система суспільства – це система державних і недержавних соціальних інститутів, які здійснюють певні політичні функції.

Держава – політичне утворення з визначеною територією, економікою і політичною владою. Держава – це основний елемент політичної системи суспільства; формальний інститут, який є формою організації політичної спільноти під управлінням уряду; суб'єкт політики, ядро політичної системи.

Громадянське суспільство – це сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян. Воно включає у себе сім'ю і приватну сферу, тобто «третій сектор» суспільства паралельно з державою та бізнесом. Елементами громадянського суспільства є політичні партії, громадські об'єднання,

асоціації та різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні, конфесійні тощо), що охоплюють всі сфери суспільного життя.

Політична влада – здатність однієї людини або групи осіб контролювати поведінку громадян і суспільства, виходячи із загальнонаціональних чи загальнодержавних завдань. Політична влада – це вироблення і запровадження у життя політичних програм усіма суб'єктами політичної системи, а також різними неформальними угрупованнями за допомогою правових і політичних норм.

Право – це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості, та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу.

Політична ідеологія – система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відбиває інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій. Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості і як явище культури.

Правова держава – форма організації державної влади, за якої верховенство в усіх сферах життя належить правовому закону. У правовій державі всі – і державні органи, і громадяни – однаковою мірою відповідальні перед законом. В ній реалізуються всі права людини; здійснюється розподіл влади на законодавчу, виконавчу, судову.

Політична культура – сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою. Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян. Політична культура – сукупність цінностей, знань, ставлень, орієнтації того чи іншого соціального суб'єкту, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності і поведінки.

Основні складові проблемного поля філософії права.

Політика та політична система суспільства

Політологія, наприклад, вивчає суспільство та його політичне життя як об'єктивне утворення, систему з притаманними їй

закономірностями. Філософія намагається, перш за все, з'ясувати питання генезису політики як специфічного виду діяльності людини.

Термін «політика» має походження від грецького слова «polis» (буквально «місто» або «місто-держава»). Політику тлумачили – як «мистецтво управління людьми» (Платон), як діяльність, спрямовану на досягнення загального блага, щасливого життя людей у межах держави, а людину як суспільну», «політичну істоту» (Аристотель, трактат «Політика»). У Давній Греції політикою називалася діяльність, пов'язана з організацією господарського і громадського життя «полісу». У XVI ст. Н. Макіавеллі у праці «Державець» практично ототожнює поняття «політика» і «влада» (людиною рухає насамперед жага влади, вона прагне спочатку її набути, а потім зберігати).

Сутність політики та основні структурні елементи політичної системи: політичні відносини; політична влада; політична діяльність; політична організація суспільства; політична свідомість; політична культура тощо. Чим вищим є рівень розвитку суспільства, тим складнішою за своєю структурою і змістом є його політична система.

Політична система суспільства, багатовимірне соціальне явище, є явищем історичним. В процесі суспільного розвитку змінюються суб'єкти політичних відносин, функції політики, форми політичного устрою й правління, характер політичних організацій, відносин, ідеологій.

Що є політика? Перш за все, політика має пряме відношення до управління, якого потребує будь-яка система. Узгодження взаємопов'язаних функцій елементів, підпорядкованість самозбереженню, реалізація відповідних тенденцій розвитку потребує організації системи на певній управлінській основі, що передбачає підкорення, виконання команд й управлінських операцій, які долають хаотичність, що періодично виникає у системі.

Політика – це сфера діяльності, яка пов'язана з відношеннями між соціальними групами, в центрі яких стоїть проблема завоювання, утримання і використання державної влади. Саме влада, як форма стосунків між людьми, є основою політики.

Політика здійснює великий вплив на економіку і всі інші сфери суспільного життя. Яскравим доказом цього є соціально-політичні процеси, які відбувались й відбуваються на тлі становлення новітньої української державності.

Основним політичним інститутом виступає держава.

Держава як основний політичний інститут

Проблема природи і походження держави перебуває в центрі уваги філософії і сьогодні, не зважаючи на величезний матеріал, що міститься у творах Ксенофонта, Протагора, Демокрита, Платона, Аристотеля, Цицерона, Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Й. Фіхте, Г. Гегеля, К. Маркса, Г. Спенсера, М. Вебера, Ф. Ніцше, З. Фройда та інших.

Основними ознаками держави є:

- територіальний принцип закріплення населення (замість кровно родинного, який був панівним до виникнення держави); наявність кордонів, які фіксують територію держави, де діє її юрисдикція – правові повноваження, що поширюються на всіх людей на цій території;

- наявність особливої системи органів і установ, які здійснюють функції державної влади – публічної влади, яка стоїть над населенням; до цих органів зокрема належить спеціальний апарат примусу: армія, поліція, служба безпеки, суд, прокуратура тощо;

- система податків з населення, як джерела надходження коштів, потрібних для утримання державного апарату та здійснення влади у різних сферах суспільного життя.

Держави відрізняються за формою правління, устрою і політичного режиму. *Форма правління* – це система вищих органів державної влади, спосіб їх утворення, порядок здійснення ними державної влади (історично склалися дві основні форми правління: монархія і республіка).

Політична свідомість та політична культура

Є важливими елементами політичної системи суспільства.

Політична свідомість – це відображення людиною чи певними спільнотами людей в ідеальних образах політичного життя, політичних відносин як різновидності суспільних відносин у цілому.

Політична культура – сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою; політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян. Політична культура – сукупність цінностей, знань, ставлень, орієнтації того чи іншого

соціального суб'єкту, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності і поведінки.

Кожний суб'єкт політики має свої інтереси й їх контролює. Зіткнення різних інтересів відбувається на перехрестях боротьби за політичну владу. Саме боротьба за владу та її устрій і є центральною проблемою політичного мислення і політичної свідомості.

Політична культура розглядається у контексті проблеми політичної комунікації та спілкування. Політичні інститути беруть участь у політичному спілкуванні і, в першу чергу, це стосується держави як політичного інституту.

Громадянське суспільство в його взаємодії з державою та бізнесом

Ідея громадянського суспільства закладена ще філософами Античності. Громадянське суспільство – це суспільство, в якому існує та постійно розширюється сфера вільного волевиявлення, яке сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу людей й досягається через систему інституцій і відносин, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів та їх об'єднань. Громадянське суспільство забезпечує простір для самореалізації індивіда поза державними структурами.

Основою громадянського суспільства є вільні громадяни та їх добровільні об'єднання, існування яких регулює не політична влада, а самоуправління, вільне волевиявлення громадян і правовий закон.

Громадянське суспільство має складну структуру: це комплекс соціальних груп, приватних осіб, їх асоціацій та інститутів (школа, сім'я, церква, добровільні об'єднання за професійними, віковими, творчими та іншими інтересами, клуби, спілки, товариства, політичні партії, тощо), взаємодія яких регулюється правом.

Громадянське суспільство і держава не ізольовані, а взаємно доповнюють одне одного. Громадянське суспільство сприяє виникненню й конденсації громадських ініціатив, які підтримують, коригують діяльність державного організму. В процесі становлення і розвитку громадянського суспільства відбувається заміна традиційних форм регулювання життєдіяльності людей, утверджуються демократичні, правові норми в усіх сферах суспільного буття. Це дає підставу стверджувати, що громадське суспільство і правова держава є одним цілим і виражають міру демократизації політичного життя та політичної системи як її правового механізму.

Право як об'єкт філософії та структура філософії права

Питання «що є право (який його сенс)?» є питанням філософським, оскільки співвідносить право із людським буттям.

Отже, філософія права може бути зведена до таких основних завдань (питань): 1) про підставу справедливості й її критеріїв (завдання, у межах якого право співвідноситься з мораллю) – це питання є центральним у філософії права, у більш традиційному вигляді воно постає як питання про обґрунтування «природного права»; 2) про нормативну (зобов'язуючу) силу права, чи питання про те, чому людина повинна підкорятися праву (завдання, у межах якого визначається співвідношення права і влади); 3) про природу і функції позитивного права (завдання, у межах якого з'ясовується характер правових норм), тісно пов'язане з рішенням попередніх двох питань – воно забезпечує виправдання позитивного права.

Рішення цих основних завдань (питань) філософії права дозволяє забезпечити легітимацію й обмеження права, тобто обґрунтувати необхідність права для людини і визначати межі, за які воно не може заходити. Причому в послідовному історико-культурному контексті – від політичного реалізму до постмодерністського політичного дискурсу.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Простежте становлення поняття «політика», розкрийте його зміст та визначте основні складові політичної системи суспільства.

2. Як Ви розумієте поняття «правова держава», «громадянське суспільство», «громадянськість», «громадянин»?

3. Що є основою громадського суспільства? Які умови треба створити у державі, щоб особистість почувала себе само-реалізованою?

4. Як співвідносяться поняття «суспільство» і поняття «держава»?

5. Як на Вашу думку виконуються основні функції політики на практиці в Україні?

6. Політика и право – категорії: а) співвідносні; б) безвідносні; в) протилежні.

7. Правова настанова «дозволено усе, що не заборонено законом» не враховує аспекти суспільних відносин: а) культурні; б) релігійні; в) політичні; г) моральні.

8. Яке із тверджень є коректним: а) право і мораль суть одно й те саме; б) право і мораль не мають зон стикання; в) право є базисом формування моралі; г) мораль первинна по відношенню до права.

9. Чи вірним є твердження «Установка "все дозволено, що не заборонено законом" – вичерпний регулятор всіх суспільних відносин»: а) так; б) ні.

10. Політика Давнього Риму по відношенню до підкорених народів «divide et impera» перекладається як: а) «пали та руйнуй»; б) «розділяй і володарюй»; в) «розумій та допомагай»; г) «бери все».

ТЕМА 5 ФІЛОСОФІЯ НАУКИ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія науки – це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій, ідей, гіпотез, яка, з одного боку, вивчає мовою філософії особливості науково-пізнавальної діяльності як такої людини й суспільства, з іншого боку, вивчає науку як специфічну сферу людської життєдіяльності та як систему знань, що розвивається.

Щодо конструкту «філософія науки», існують різні варіанти його тлумачення; це – філософія, яка спирається на результати й методи науки (Р. Карнап, М. Бунге, А. Уайтхед); це посередник між наукою та гуманітарним знанням (Ф. Франк, М. Вартовський); це – методологічний аналіз науки (Г.Р. Харре, М.Б. Хессе, І. Лакатос, Л. Лаудан); це – ідеологічні спекуляції на науці, у цілому шкідливі для науки й суспільства (П. Фейєрабенд); це – виявлення передумов наукового мислення й діяльності; це – метанаукова методологія, що визначає, чим наукове пізнання відрізняється від інших способів пізнання; це – синонім наукознавства, дисципліна, що включає у себе методологію, історію й соціологію науки.

Філософія науки виникла (з середини XIX ст., у працях позитивістів О. Конта, Дж.С. Мілля, Г. Спенсера та ін.) як відповідь на

соціальний запит необхідності осмислення соціокультурних функцій науки в умовах науково-технічного прогресу. Розглядаючи наукове пізнання як соціокультурний феномен, філософія науки розвивається разом із самою наукою, а також разом із людиною як такою, що займається науковими розвідками.

Основні поняття та терміни.

Наука – це система людського знання про світ, форма та спосіб осмислювання реальності, коли розуміння світу здійснюється шляхом отримання та теоретичної систематизації (й перевірки) об'єктивних знань про дійсність. Слід зазначити, що у сучасній літературі існує до двохсот визначень науки (як й – релігії, до речі).

Як складний, багатовимірний, з багатьма культурними змінними феномен, наука розпочала свою ходу з епохи Нового Часу в історії західної культури. Елементи наукового знання про світ виникли ще раніше – з часів епохи Античності, разом із появою людини як такої та науковим принципом її мислення (поряд з іншими можливими принципами мислення).

Класичний ідеал науки – як парадигму має класичну механіку; картина світу будується на засадах жорсткого детермінізму (П. Лапласа); образ світобудови уподібнений годинниковому механізму.

Некласичний ідеал науки – як парадигму має відносність, дискретність, квантування, ймовірність; відмова від принципу детермінізму; концепція нестационарного Всесвіту, варіативність картини світу (картина світу як система знань, що постійно уточнюється і розвивається).

Постнекласичний ідеал науки – як парадигму має ідею становлення та самоорганізації; теза про надзвичайну складність й непередбачуваність унікальних (тих що досліджуються) об'єктів; невизначеність як атрибутивна риса картини світу; співмірність наукових відкриттів загальнолюдським цінностям та ідеалам (соціо-гуманітарна та екологічна експертизи науково-технічних проєктів, пошук шляхів виходу із глобальних криз). Постнекласична наукова картина світу є поєднанням багатьох дисциплінарних онтологій, що репрезентують собою знання про неживу природу, органічний світ та соціальне життя.

Основні складові проблемного поля філософії науки.

Проблема виникнення наукового знання та його трансформації

Посеред суттєвих ознак науки – наявність певного типу реальності, як такої, стосовно якої наука й формулює свої «наукові» істини. Ця реальність – повинна буди дана досліднику до будь-якого дослідження, повинна зберігатися після дослідження та повинна бути незалежною від дослідника. Передумова існування незалежної від дослідника реальності – вважається основною умовою для розгортання наукового пізнання. Саме така реальність стає об'єктом наукового вивчення, й описом саме такої реальності є наукові істини.

Зважаючи на сказане вище, наука (класична наука) – це доба Нового часу (XVI-XIX століття) в історії західної культури. Тільки розпочинаючи з епохи Нового часу на рівні логіки культури механізм взаємозв'язку «людина – світ», за суттю, був культурологічною матрицею «*S* (людина) – *O* (світ)». Саме людина Нового часу перебувала й здійснювала свою життєдіяльність у науковій картині світу та розуміла оточуючий її світ за допомогою наукового принципу мислення. За часів епохи Античності та епохи Середніх віків «науки» не існувало: це були відповідно епохи міфологічної та релігійної картин світу, з елементами наукового знання (у тих чи інших його, наукового знання, формах та проявах). Для епохи Античності – такими елементами наукового знання є, наприклад, числа Піфагора та логіка Аристотеля, для епохи Середніх віків – це «теорія» Бога щодо світу або феномен схоластики на диспутах у середньовічних університетах.

На заміну *класичній науці* Нового часу (механічна картина світу як універсальна наукова онтологія, склалася під впливом ідей Г. Галілея і І. Ньютона, об'єктом дослідження є «матеріальне тіло») на початку XX ст. приходить *некласична наука* (склалася під впливом відкриттів специфіки законів мікро-, макро- і мегасвіту у фізиці): криза класичного раціоналізму, можливість множинності теоретичних описів тієї самої реальності, відносність істин й картин світу, міждисциплінарний характер наукових досліджень; об'єктом дослідження є «процес», у системі в цілому та в її підсистемах.

У середині XX ст. на заміну *некласичній науці* приходить *постнекласична наука* (склалася під впливом ідей термодинаміки нерівноважних процесів й, отже, виникнення синергетики): принцип фальсифікації (будь-яка теорія врешті-решт виявиться спростованою,

на заміну їй прийде нова теорія), принцип розмноження теорій і принцип методологічного анархізму, відмова від поняття істини, стихійний та спонтанний структурогенез, виникнення порядку із хаосу, світ нестабільних феноменів та нерівноважних систем тощо; об'єктом дослідження є «унікальні системи», відкриті й такі що саморозвиваються.

Видається, у майбутньому буде відбуватися ще не одна трансформація «наукового пізнання», й постнекласична раціональність не є її завершальним етапом.

Феномен наукової картини світу

Одночасно з розвитком науки (як процесом накопичення знань), на її основі, із найбільш загальних її «постулатів» й гіпотез, виникає певне надбудовне явище – єдина система уявлень, що включає модель загальної побудови реальності та її основних аспектів (фізичного, біологічного, астрономічного), уявлення про «правила поведінки» що пізнає її (таку реальність) розуму, про логіку та критерії «здорового глузду» для даної моделі тощо. Така цілісна система уявлень становить *наукову картину світу*.

Наукова картина світу виникає як результат екстраполяції наявного знання на всю дійсність. Тут проявляється властивість людського розуму розповсюджувати знання за межі досвіду, за межі їх практичного використання, й «дорисовувати» увесь навколишній світ. У науковій картині світу знаходять своє місце досягнення природних, технічних та соціально-гуманітарних наук.

Проте, незважаючи на її недосконалість, тимчасовість, теоретичну не-строгість, без побудови наукової картини світу людський розум не міг би просуватися уперед у пізнанні світу. Адже побудова картини, моделі світу – є, по суті, проявом інтелектуальних зусиль людини, як розумної істоти, мати у своєму розпорядженні гармонічний, комфортний, зрозумілий світ. Історико-культурна роль кожної наукової картини світу – створювати деякий ескіз, певний каркас дійсності, який, подібно силовому полю, організовує рух людської думки, спрямовує результативне наукове пізнання, впорядковує соціальне життя. Відіграючи роль «форми» для цих процесів, наукова картина світу не тільки «розбирається» із супутніми для неї наявними «фактами», але й розкриває нові горизонти для наукової думки (наприклад, у вигляді гранично широких гіпотез того чи іншого аспектів дійсності), які дуже скоро будуть вимагати нової

«форми» наукової картини світу. Завдяки винахідливості людського розуму, будь-які загадкові явища завжди вдається спочатку пояснити поняттями й ідеями існуючої картини світу, – проте у цих побудовах уже формуються деталі нової наукової картини світу.

Зміна наукових картин світу – це наукова революція. Як приклад, універсальна наукова революція, здійснена А. Ейнштейном: вона стала відкиданням не теорії І. Ньютона (вона взагалі не відкидалася для своєї області), вона стала відкиданням «ньютонівської картини світу», її фундаментальних категорій «простір», «час», «маса», «сила» (тяжіння). Більш того, вона стала узагальненням всього віковичного досвіду людства, його роздумів над глибинними властивостями Всесвіту.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Охарактеризуйте основні сюжети розвитку науки в історії людства.

2. Проясніть природу (класичних) наукових теоретичних конструктів – зробіть це у порівнянні міфологічної, релігійної та наукової (класичної) раціональності.

3. На вивчення яких питань та проблем спрямована філософія науки?

4. Проблема демаркації науки та не-науки: історико-культурний контекст.

5. Ідеали і горизонти сучасної науки: їх масштаб та міра здійсненності.

6. Згідно філософії науки, результатом наукової діяльності людини є: а) відкриття; б) наукова гіпотеза; в) наукова мова.

7. Першою науковою теорією можна вважати: а) геометрію Евкліда; б) геоцентричну концепцію Птолемея; в) атомістичну філософію Демокрита.

8. Представник і один із засновників філософії прагматизму Новітнього часу Дж. Дьбю проблему наукового пізнання зовнішнього світу назвав «курйозом ортодоксального емпіризму»: а) так; б) ні.

9. І. Лакатос, видатний філософ-постпозитивіст, відмовився від поняття «істина», замінивши його на «прогресивне зрушення проблем» чи «негативне зрушення проблем», а поняття «теорія» замінив на поняття «дослідна програма»: а) так; б) ні?

10. Згідно з філософією прагматизму Новітнього часу, наука – є не знанням про реальність, а свого роду «шухлядою» з інструментами, з якої людина бере найбільш придатні для можливості володіти ситуацією та вирішувати практичні проблеми: а) так; б) ні.

ТЕМА 6 ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія техніки – це галузь філософського знання, сукупність філософських теорій, концепцій, ідей, гіпотез стосовно вивчення найбільш загальних закономірностей розвитку техніки (технології, інженерної і технічної діяльності, технічних наук), а також визначення їх місця у людській культурі у цілому та у сучасному суспільстві зокрема.

Життя не існує без технічних винаходів та створення світу технічних засобів. «Людина приречена на присутність техніки» (К. Ясперс). Не викликає заперечень, що феномен техніки, як і будь-який інший, підлягає вивченню мовою філософії. Історія техніки є історією культури людства.

«Філософія техніки» як напрямок у сучасній філософії існує вже протягом більше як століття – як велика кількість текстів і розгалужена структура соціальних інститутів у різних країнах світу. А народилася вона у середині ХІХ ст. у Німеччині (Е. Капп, Ф. Дессауер, Е. Чіммер, Е. Дюбуа-Реймон, Ф. Бон, А. Еспінас й ін.). Е. Капп у 1877 р. у заголовку своєї книги «Основні напрямки філософії техніки» вперше поєднав слова «філософія» і «техніка». Сьогодні – у багатьох університетах Німеччини, США, Іспанії, Японії й інших країн світу існують відповідні дослідницькі групи, кафедри філософії техніки, читаються курси лекцій з філософії техніки. У США дислокується Міжнародне Товариство з філософії техніки, яке, розпочинаючи з 1978 р., публікує щорічник «Дослідження з філософії техніки». Англomовна література з філософії техніки – це Дж. Агассі, М. Бунте, Л. Віннер, П. Дурбін, Д. Іді, З. Карпентер, Е. Лейтон, Д. Мітчем, Л. Хікман, Ф. Ферре й ін. Сучасними представниками

«філософії техніки» є Х. Заксе, Х. Ленк, Ф. Рапп, Г. Рополь, А. Хунінг, В. Циммерлі й ін.

Основні поняття та терміни.

Техніка – це система створених людиною засобів й знарядь, які матеріалізують знання та сприяють збільшенню ефективності людської діяльності, а також прийоми і операції, вміння і мистецтво здійснення діяльності. Первинними в історії людства «технічними» пристроями були знаряддя праці та зброя.

У вузькому сенсі: техніка – будь-які допоміжні засоби діяльності, знаряддя та засоби праці. У широкому сенсі: техніка виступає як особливий, технічний підхід до будь-якої сфери людської діяльності, термін «техніка» може бути використаний практично до всіх сфер і напрямків людської життєдіяльності (техніка письма, техніка акторської гри, техніка гри на музикальних інструментах, техніка пілотування, техніка розмірковувань й ін.), як штучний прийом, який посилює, покращує або полегшує людську дію.

Як феномен у цілому, техніка – це технічні пристрої, технічні споруди, технічне середовище, технічна діяльність, технічні знання.

Технологія (від давньогрец. «техне» - мистецтво, майстерність, вміння; «логос» - думка, методика) – сукупність прийомів та способів отримання, обробки, виготовлення, змінювання стану, властивостей, форми сировини, матеріалів, напівфабрикатів, здійснюваних у різних галузях суспільної діяльності з виробництва готової продукції; комплекс організаційних заходів, спрямованих на виготовлення, обслуговування, ремонт і експлуатацію виробу із номінальною якістю та оптимальними затратами, й обумовлених поточним рівнем розвитку науки, техніки і суспільства у цілому. Це – спосіб перетворення речовини, енергії, інформації (як початкових матеріалів) у процесі виготовлення кінцевого суспільного продукту із заданими параметрами. Це – практичне застосування знання і використання методів у виробничій діяльності. Предмет технології – технічна дія.

Термін «технологія» запровадив у науковий обіг І. Бекман у 1772 р. (його книга «Посібник з технології, або Пізнання ремесел, фабрик і мануфактур»). Види технологій: *традиційна* – технологія охоплює послідовність операцій, що виконуються за допомогою певної техніки у конкретному виробничому процесі; *сучасна* – технологія постає складною системою артефактів, виробничих

операцій і процесів, ресурсних джерел, підсистем соціальних наслідків інформації, управління, фінансування і взаємодій з іншими технологіями (усвідомлення починається у 1970-і рр.).

Інноваційні технології – сукупність методів та засобів, підтримуючих етапи реалізації нововведення. Види інноваційних технологій: впровадження (використання результатів досліджень у конкретних умовах); тренінг (активне навчання кадрів з розвитку їх знань, вмінь, навичок та соціальних установок з метою набуття ними компетентності міжособистісної і професійної поведінки); консалтинг (діяльність із консультування управлінців з широкого кола питань); трансферт (передавання технологій, норм тощо, перенесення умінь, навичок з однієї сфери діяльності в іншу).

Інновація – змінення концептуального підходу до норм, правил, конструкцій, технологій тощо, результатом чого постає нове і принципово нове, принципово перетворене.

Інновація (від лат. *novatio* та префікса *in* - «у напрямку» з лат.) – тобто «у напрямку змінювань» – результат радикальної новизни, який не тільки чинить суттєвий вплив на суспільство, але й отримує на себе його (суспільства) зворотний вплив, причому у будь-яких аспектах (соціальному, економічному, культурологічному, гносеологічному, науково-технічному, на рівні моделей людської поведінки та ін.).

Сучасними міжнародними стандартами інновація визначається – як кінцевий результат відповідної діяльності, що втілений у новому чи вдосконаленому продукті, впровадженому на ринку, новому чи вдосконаленому технологічному процесі, використовуваному у діяльності, чи у новому підході до надання соціальних послуг.

Інформаційні технології (англ. *information technology*, ІТ) – процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, накопичення, зберігання, захисту, обробки й передавання даних (первинної інформації) для отримання інформації нової якості (інформаційного продукту), необхідної споживачу. Він є чітко регламентованою послідовністю виконання операцій, етапів різного ступеню складності, на комп'ютерах як носіях інформації. В основному під інформаційними технологіями маються на увазі комп'ютерні технології.

У світовому масштабі інформаційні технології спричинили суттєвий вплив на розвиток суспільства й людської цивілізації у

цілому. На сьогодні є думка науковців про те, що кожні 7-10 років виникає нова технологія, яка змінює все у світі.

Основні складові проблемного поля філософії техніки.

Феномен техніки

Поняття «техніка» виникло ще в античному світі, й бере свій початок від давньогрец. слова «техне» (вміння, майстерність, майстерна діяльність). На сьогодні поняття «техніка» є дуже широким і складним, дати йому визначення є справою непростюю.

Є різноманітні класифікації й підходи при інтерпретації філософією техніки історичних етапів становлення й розвитку цього феномена (техніки): а) ручні знаряддя – ремісничо-мануфактурний період – машинна техніка – автоматизовані системи, або «техніка випадку» – «техніка ремесла» – «техніка людина-техніка» (Х. Ортега-і-Гассет); б) спочатку між людиною і природою існувала тільки одна технічна ланка – знаряддя праці (інструмент); з появою машин людина вже безпосередньо не керує знаряддям праці, а керує машиною, тобто між людиною і предметом праці вже дві технічних ланки; третя технічна ланка з'являється із упровадженням простої автоматики, наприклад, машини з програмним керуванням, тут програму роботи машині задає людина.

2 млн. років тому на Землі з'явилася Homo habilis (людина уміла, вправна) з її кам'яною «індустрією». Проходить не одне тисячоліття, перш ніж у дуже примітивній обробці каменю помічається певний прогрес. Первісна людина живе і діє у світі природи, з якої й бере «механічні» пристрої: випадково відігнута й така що стрімко повертається назад гілка дерева (лук, катапульта), повалене буревієм дерево, що котиться (каток, колесо), загроза, яку приховує яма (пастка для звіра) тощо. До VI ст. до н.е. у давніх народів вже були певні знання із галузі механіки: сучасною мовою, елементи гідравліки, будівельної механіки, статички, кінематики, динаміки тощо. Проте міфологічна сутність їх світогляду нікуди не зникала – і «технічну дію» давня людина пояснювала собі участю божеств сонця, води, вогню тощо: бог сонця відповідає за денне світло і тепло, божества міста за порядок у місті, божество цеглин за те, щоб цеглини мали правильну форму й швидко висихали.

Людина Античності перші механічні машини присвячувала культу та приносила у дарунок своїм міфологічним божествам (для

запалення священного вогню, молитовні колеса). Наступний крок – використання їх людиною у власних практичних цілях. Будівничого воєнних машин та фортифікацій в епоху Античності називають «механіком». Геніальним механіком III ст. до н.е. стає Архімед. З'являється трактат Аристотеля «Механічні проблеми» ...

Технічна дія і технічне знання людини у Середні віки – це, перш за все, ремісничка майстерність, що спиралась на побутову свідомість та практику. Вважається, що вперше наукова експертиза проекту архітектурної споруди була здійснена у 1386 р. при будівництві Міланського собору.

З XV ст. в Італії будівничих каналів стали називати «інженерами». Подальший розвиток набуває механіка. Напередодні Нового часу всі мистецтва розподіляються на *arts liberalis* (вільні мистецтва) та *arts mechanical* (механічні мистецтва). В останніх засяяв технічний геній Леонардо да Вінчі, який винайшов від гідравлічного пресу до важчого за повітря літального апарату.

Механічні мистецтва епохи Відродження поступово перетворюються на соціально закріплену систему передавання технічних знань через мережу професійного навчання доби Нового часу. Відбувається технічна (технологічна), й промислова, революція.

Перший підручнику з механіки (вийшов на початку XIX ст.) були враховані 134 різноманітні механізми (хоча їх на той час було понад 200), причому майже половина з них була винайдена у XVIII ст. У третій чверті XX ст. довідник «Механізми у сучасній техніці» називав 4 746 механізми (тобто за 170 років, 1800-1970 рр., кількість механізмів зросла майже у 24 рази).

Техніка сьогодні – це не техніка попередніх епох. Людини живе та діє у «техносфері»: «технізованому просторі та технологізованому часі». У 2-ій половині XX ст. Г. Йонас – говорить про притаманну сучасній цивілізації відсутність точки технічного насичення: якщо класичні епохи порівняно швидко виходили на точку технічного насичення, після чого інструменти і технології залишалися фактично тими самими протягом тривалого часу, то жодна з областей сучасної техніки не прямиє до точки насичення.

Технічний розвиток досягнув такого рівня, що, в принципі, людина, оснащена технікою, може здійснити будь-яке своє бажання, для неї залишається все менше і менше неможливого. Більш того, нові технології й технічні пристрої пропонують, створюють та навіть

нав'язують нові форми життєдіяльності, про які людина навіть й не думала... Технічні винаходи породжують цілі, які залучаються в існування соціуму, стають життєвою необхідністю й вимагають подальшого вдосконалення засобів їх реалізації.

Феномен інженерної діяльності

«Я виготовляю речі, я користуюсь речами, отже, я існую» (за словами сучасного китайського філософа Лі Боцуну). Інженерія, як створенням нових матеріальних предметів, має суттєві відмінності від явищ науки і техніки.

Людська діяльність зі створення та використання речей («артефактів») є надто універсальною. Питання про те, чи здатне людство створювати речі (творити), як воно може це робити та навіщо воно їх створює, – становить основне предметне поле філософії інженерної діяльності. А також – специфічні риси, статус і роль інженерії, особливості інженерного мислення, подібне та відмінності філософії інженерії з філософією науки і техніки.

Філософія інженерної діяльності – це поворот філософських розвідок кінця ХХ ст. у бік практики (особливо за умов зростання кількості техногенних катастроф та посилення глобальних загроз). Крім того, витокami філософії інженерної діяльності слід називати феномен практичного розуму (у сенсі теоретичного розуму та практичного розуму І.Канта). Ще один аспект: на відміну від онтологічної філософської традиції, яка користувалась основними категоріями переважно як іменниками, у філософії інженерної діяльності категоріальний каркас становлять понятійні конструкти-дієслова: створювати, будувати, використовувати, конструювати, проєктувати, вибирати, експлуатувати й інші.

Поняття «інженерія» не співпадає із поняттям «техніка». Техніка – як комплекс навичок, засобів, методів і знарядь – існує не тільки в інженерії, але й за її межами. Техніка у складі інженерії утворює частину можливих умов і простору для інженерії: можливість, виходячи із цілей інженерної діяльності, вибирати техніку, концентрувати техніку, запроваджувати техніку в інженерний процес (що є тільки одним із чинників інженерної діяльності, поряд з управлінськими, економічними, юридичними, етичними тощо).

Ядро наукової діяльності – відкриття (нових наукових знань), технічної діяльності – винахід (нових технічних засобів, технологічних прийомів), інженерної діяльності – будівництво (у

широкому сенсі), створення нових, таких що не існують у природі, артефактів у процесі ведення інженерних робіт. Результати наукової діяльності існують у вигляді наукових понять, законів, гіпотез і теорій, вони належать до так званих «загальних знань», яким може користуватися все людство. Результати технічної діяльності – це винаходи, патенти, технічні ноу-хау, які існують у вигляді патентних документів, креслень тощо, й часто існують як «знання у приватній власності». Результати інженерної діяльності – це речі, створені конкретним інженерним проектом, вони існують як матеріальна продукція та матеріальні об'єкти реального світу, в якому живе конкретна людина, право власності на них належить відповідним особам чи організаціям.

Є суттєві відмінності між наукою, технікою та інженерією в культурному аспекті. Наукова діяльність (наукова культура) – досліджує невідоме, знаходить й виправляє помилки у попередніх знаннях, фактично йде шляхом проб і помилок, заохочує виявлення, визнання і виправлення помилок. Технічна діяльність (технічна культура) так само користується принципом «невдача – передумова успіху», технічний прогрес є неперервною модифікацією невдалих технічних засобів і технологій. Інженерна діяльність (й культура) – виходить з чинника «одноразовості», унікальності інженерного проекту, невдачі тут є неприпустимими, вони мають бути заздалегідь відвернені, кінцевий успіх має бути обов'язковим.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Охарактеризуйте основні сюжети розвитку техніки в історії людства.
2. Техніка як поняття філософського дискурсу.
3. Чим відрізняється від людини робот? (як перші роботи середини ХХ ст., так і роботи 2030-х рр.) – надайте міркування з цього приводу.
4. Проясніть явище підлаштовування соціальної реальності під комп'ютерну раціональність та комп'ютерні технології.
5. Штучний інтелект»: за / проти, засади оптимізму / песимізму; проблема «існування» штучного інтелекту – надайте міркування з цього приводу.

6. Чому, на думку Е.Агацці, повернення суспільства до «природного стану» є ілюзією: а) через глобальне потепління; б) через прагнення людини до ізоляції; в) через нездатність людини жити без технологій; г) через невідповідність сучасного світу умовам первісного існування.

7. Який виклик для етики створює сучасна наука і техніка: а) збереження природного стану світу; б) здатність враховувати інтереси майбутніх поколінь та суспільства загалом; в) сприяння науковому прогресу без обмежень; г) контроль над негативними наслідками технологічного розвитку.

8. Яка складність виникає при вирішенні проблем, пов'язаних із технологіями: а) люди не хочуть використовувати технології; б) люди схильні мислити індивідуалістично, а не соціальними категоріями; в) люди не вірять у наукові досягнення; г) негативні наслідки технології часто проявляються лише через тривалий час.

9. У чому полягає проблема «технічного існування» людини (позначте найбільш повне твердження): а) люди носять синтетичний одяг, замість одягу із натуральних тканин; б) ІТ-компанії використовують голограми; в) сучасна техніка визначає спосіб існування людини; г) людина механічно виконує дії; д) люди їздять на авто частіше, ніж ходять пішки.

10. Які аспекти вивчає філософія техніки у контексті екології: а) використання роботів у важких умовах; б) розвиток альтернативних джерел енергії; в) реалізація сучасних технологій у мистецтві; г) вплив інформаційних технологій на освіту; д) використання технологій у медичних дослідженнях.

ТЕМА 7 ФІЛОСОФІЯ СПОРТУ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Філософія спорту (як напрямок філософії, бере свій початок у середині 1960-х рр., місце її народження США) сьогодні є розвинутою системою спеціального соціо-гуманітарного знання щодо фізичної культури та спорту – як з погляду їх власної сутності, структури та закономірностей розвитку, так й стосовно їх місця та функцій у

системі культури взагалі. Окрім культурологічних, філософія спорту насичена естетичними, етичними й багатьма іншими питаннями. Здійснюється спроба синтетичного опису спорту як соціокультурного феномену, виходячи також й із явища олімпізму, який (олімпізм) розглядається як органічна складова сучасного спорту.

Філософія спорту, як новий напрямок філософської рефлексії, у своїй основі поєднує філософію і спорт, пізнання світу через спорт і завдяки спорту.

Філософія спорту є важливим сучасним філософським дискурсом. Спорт не лише сприяє фізичному розвитку, але й формує світогляд, цінності та ідентичність людини. Завдяки філософському аналізу можна глибше зрозуміти феномени чесної гри, справедливості, людської тілесності, значення перемоги й поразки тощо.

Останнім часом можна спостерігати стрімкі зміни з розвитком спорту в умовах глобальної трансформації людства. Спорт перетворюється в стрімку складову сучасної індустрії шоу-бізнесу, реклами, у цю сферу спрямовуються значні грошові потоки, які випереджають сучасну спортивну політику. Спортивні організації (як регіонального, так й національного і міжнародного рівнів) у своїй діяльності все частіше виходять із економічних категорій прибутку, з кожним роком збільшується кількість стартів і розширюється програма Олімпійських ігор. Ці динамічні зміни потребують серйозного осмислення проблем спорту в умовах глобалізації.

Основні поняття та терміни.

Спорт (від англ. *sport*, скорочено від початкового давньофранц. *desport* - «гра», «розвага») – організована за певними правилами діяльність людей, що складається у зіставленні їх фізичних та (або) інтелектуальних здібностей, а також підготовка до тієї діяльності і міжособистісні відносини, що виникають в її процесі. Спорт є специфічним різновидом інтелектуальної й фізичної активності, що реалізується з метою змагання, а також цілеспрямованої підготовки до них шляхом розминки та тренування. У сполученні із відпочинком, прагненням поступового покращення фізичного стану здоров'я, підвищення рівня інтелекту, отримання морального задоволення, прагнення до досконалості, покращенню особистих, групових та

абсолютних рекордів, покращення власних фізичних можливостей та навичок, – спорт призначений для вдосконалення фізико-психічних характеристик людини.

У «Маніфесті спорту» (від Міжнародної Ради фізичного виховання і спорту, CIEPS, 1972 р.) пропонується таке визначення спорту: «всяка фізична діяльність, яка має характер гри і передбачає боротьбу людини з собою, з іншими людьми або силами природи».

У сучасному розумінні спорт – це прагнення людини до розширення меж своїх фізичних можливостей, що реалізуються через систему фізичних вправ, участь у змаганнях. А також найпопулярніше видовище, суспільна значимість якого стрімко зростає. Спорт, з одного боку, є продуктом особистісного розвитку, а з іншого боку, спорт – це явище глобального масштабу.

Олімпізм – представляє собою життєву філософію, що звеличує і об'єднує в єдине ціле чесноти тіла, волі та розуму. Поєднуючи спорт з культурою та освітою, олімпізм прагне до створення способу життя, що ґрунтується на радості від зусиль, на виховній цінності гарного прикладу та на повазі до всезагальних етичних принципів.

Гра – різновид осмисленої непродуктивної діяльності, де мотив лежить як в її результаті, так й в її процесі. Гра – це форма діяльності в умовних ситуаціях, спрямована на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, зафіксованого у соціально-закріплених способах здійснення предметних дій. Створення типових для професії наприклад, ситуацій та віднайдення в них практичних рішень – постає стандартним методом навчання для теорії управління або, наприклад, військової справи тощо.

Основні складові проблемного поля філософії спорту.

Феномен гри

Однією з перших формальних ознак гри є просторова вилученість цієї діяльності із повсякденного життя. Певний замкнений простір, матеріальний та ідеальний, що відмежовується від повсякденного оточення. За цим принципом Й. Гейзінга, що перший здійснив ґрунтовний аналіз феномену гри, порівнює гру з сакральною, культовою дією, що реалізується у світі реального.

Гра у такому розумінні передує культурі. За описами давніх релігійних трактатів та античної міфології, можна побачити, як боги, граючи, створювали Всесвіт, планету, тварин та людину за своєю

подобою. Світ буття, а потім і культура, фактично були розіграні богами.

Отже, ігрове начало притаманне людині як такій. Й. Гейзінга у своєму дослідженні визначає гру як довільну дію або заняття, що здійснюється всередині встановлених меж простору та часу за узгодженими на добровільній основі, проте абсолютно обов'язковими правилами, з метою, що міститься у самій грі як процесі, що супроводжується відчуттями напруги та радості, а також усвідомленням «іншого буття» на противагу «буденному буттю».

Гра відбувається лише коли присутній ризик, що призводить до позитивного, чи негативного результату. Якщо точно відомо, що буде попереду, то немає і гри. Це, у свою чергу, посилює інтерес до гри.

Сутність спорту як феномену людської цивілізації

Узагальнена проблематика філософії спорту деталізується через поглиблення аналізу її специфічних галузей:

- онтологія спорту – про сутність спорту, його смисли, відмінності сутнісного та вторинного у спорті; про способи існування спорту, його структуру, відносини спорту з іншими різновидами соціокультурних практик людства;

- епістемологія спорту – про методології пізнання спортивних явищ, питання про відношення суб'єктивного та об'єктивного у сфері спорту;

- аксіологія спорту – про те, чи є спорт генератором цінностей, і якщо так, то яких?, чи є спорт цінністю сам по собі?, чи варто займатись спортом і задля чого, вболівати за нього і для чого?

- етика спорту – про нормативні етику і мораль у сфері спорту, про реальний перебіг спортивних відносин, про етичні колізії, що виникають у зв'язку із появою брутальності у спорті; при цьому ставиться питання, чи маємо ми справу з маргінальними явищами, чи навпаки, з певною сутнісною закономірністю сучасного розвитку спорту;

- естетика спорту – охоплює питання, пов'язані з красою та її тілесним втіленням у вигляді фізичної досконалості людини; про специфіку естетичних переживань та почуттів у сфері спорту, про характер та роль естетичної та художньої підготовки спортсмена та глядача, а, отже, й складні проблеми організації спортивної взаємодії як видовища;

– праксеологія спорту – це проблеми стабілізації дій спортсмена та оптимізації шансів виграшу у спортивній боротьбі; раціональність у витратах сил, яким є достатній рівень так витрат і чи будь-який успіх їх вартий;

– філософська антропологія спорту – вона про те, що людина у спорті є найкращою моделлю для розуміння співвідношення у людині фізичного і психічного, біологічного і соціального;

– соціальна проблематика спорту – у найбільш загальному вигляді, це питання про те, як була можлива і як можлива сьогодні спортивна дія у форматі спонтанної або керованої колективної функції; як можливе функціонування спорту в його специфічних програмах, що створюють одну з найважливіших у сучасному суспільстві сфер діяльності та інтересів; які соціальні потреби може задовольнити спорт; які потреби поза спортом сприяють формуванню та розвитку його системи тощо.

Філософія олімпізму

Олімпізм – це форма суспільного світогляду, що складається з благородних принципів людського суперництва, які зародились ще за часів Олімпійських ігор давнини. Сьогодні олімпізм є філософсько-соціальним ядром однієї з наймасовіших суцільних течій – олімпійського руху.

П. де Кубертен, що відродив наприкінці XIX ст. гру сучасності, визначив основні принципи олімпізму: насолода, зодчество, справедливість, виклик боротьби, благородство, радість, плідність, прогрес і світ. В Олімпійській хартії – основному законі олімпійського руху – говориться, що, поєднуючи спорт з культурою та освітою, олімпізм прагне до створення способу життя, що ґрунтується на радості зусилля, на виховній цінності гарного прикладу, на повазі основних етичних принципів. Метою олімпізму є повсюдно поставити спорт на службу гармонійному розвитку людини.

До провідних філософських засад олімпізму відносяться:

– ідея миру, мирного співіснування соціальних систем, держав та народів, в якій олімпізм постає як системо-утворюючий чинник, а олімпійська освіта – як засіб виховання молоді в дусі гармоній та миру;

– ідея загальнолюдської цінності олімпізму та олімпійської освіти, що ґрунтується на інтернаціоналізмі, інтерсоціальному вихованні;

– ідея гуманістичного, всебічного розвитку особистості, базою реалізації якої є олімпійська освіта молоді, олімпійська субкультура;

– ідея пріоритету етичних цінностей в олімпізмі та олімпійській освіті, виходячи з філософії Fair Play.

Тож, в сучасних умовах глобалізованого суспільства олімпізм постає як загальнолюдська цінність, як значний елемент культури та суттєвий показник розвитку культури молоді.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Покажіть спорт у розмаїтті його проявів – як феномен «гри», «розваги», «змагальності», «інстинкт боротьби», як філософію (культ) тіла, психологію перемоги/поразки.

2. Розгляньте феномен спорту у різних його відносинах з іншими суспільними явищами: спорт та система цінностей західної культури, спорт та видовища, спорт та здоров'я, спорт та шоу, спорт та гроші, спорт та кримінал тощо.

3. У чому основні аргументи філософської критики явища комерціалізації спорту.

4. Негативні явища у сучасному спорті (жага наживи, допінг, хуліганство на трибунах, корупція спортивних функціонерів, перетворення спорту на галузь виробництва, в якій головне прибуток, тощо) і позитивний вплив спорту на розвиток світової культури – якою є ця соціокультурна динаміка щодо спорту.

5. Рекорди у спорті та рекорди у книзі Гіннеса – чи є різниця? Якщо так, то у чому вона полягає? Якщо ні, то на яких підставах.

6. Як філософія спорту розглядає концепцію чесної гри (fair play): а) як правила, встановлені міжнародними спортивними федераціями; б) як етичний принцип, що включає повагу до суперника і дотримання духу гри; в) як маркетингову стратегію, що сприяє популяризації спорту.

7. Що означає термін «соціальний капітал» у спорті: а) фінансовий прибуток від спортивних заходів та перемог; б) мережа

соціальних зв'язків, що формується завдяки спортивній діяльності; в) політична влада, набута через спорт.

8. Що з наведеного є прикладом етичної дилеми у спорті: а) вибір тренера; б) вживання допінгу для перемоги; в) колір спортивної форми; г) параметри нагороди переможцю.

9. Який із наведених принципів є філософською формулою Олімпійського руху: а) соціальна ієрархія й суспільний статус; б) мир через спорт; в) матеріальна вигода; г) домінування сильної нації.

10. Як філософія спорту визначає «олімпізм»: а) концепція, що об'єднує спорт, культуру та освіту для розвитку особистості; б) сукупність правил та принципів проведення Олімпійських ігор; в) підпорядкування спорту соціальним інтересам.

ТЕМА 8 ФІЛОСОФІЯ ТУРИЗМУ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Сфера дозвілля є невід'ємною складовою життєвого світу людини і виконує важливу людино-відтворювальну функцію. Водночас вона має визначену історичну і соціокультурну специфіку, функціонує як певна культура сфери. Низка проблем, пов'язаних з дозвіллям, поза усяким сумнівом, є ключовими предметом для філософії. У сучасних умовах сфера дозвілля зазнає суттєвих соціокультурних трансформацій, а культура дозвілля набуває нових абрисів. Її форми, спосіб буття, індивідуальні і суспільні репрезентації, функціональні можливості змінюються у процесі формування і розвитку інформаційного суспільства.

Туризм постає локальним виміром широкої сфери дозвілля у цілому. Філософія туризму - це, насамперед, філософське розуміння людини, яка перебуває у "полоні" туристських подій.

Філософія туризму – різновид соціальної філософії, теоретико-методологічна основа туризмології, теорії людської діяльності як форми самореалізації особистості засобами мандрівок та подорожей. З розвитком мандрівництва, набуттям ним більш організованих форм, найрозвинутішою, широкомасштабною з яких є туризм, набуває актуальності необхідність його філософського

осмислення. Існує виклик філософії з боку сучасного туризму. Зазначений виклик можна розглядати як проблему визначення субстанційних засад туризму.

Туризм сьогодні є найбільшою і найдинамічнішою індустрією у світі, розгалуженою соціальною службою, яка надає робочі місця мільйонам людей. Туризм – це система подорожей та екскурсій, це спосіб життя, привабливе хобі, спосіб одержання насолоди від життя, задоволення потреб.

Основні поняття та терміни.

Дозвілля (вільний час) – суспільно-історичне явище, частина суспільного вільного часу, не зайнята справами виробничої або життєвої необхідності. Розуміння дозвілля має економічний та соціологічний підходи. Економічний підхід говорить, що дозвілля – це час необхідний на відтворення трудового ресурсу, перетворення індивіда на більш розвинену особистість. Соціологічний підхід стверджує, що питання дозвілля може бути розкриті лише у контексті всебічного дослідження соціального часу взагалі, коли можливим постає розкриття залежності вільного часу від соціально-історичних та індивідуальних особливостей.

Туризм – тимчасовий виїзд людей у місцевість, відмінну від місця їх проживання, на термін від 24 годин до 6 місяців протягом одного календарного року або зі здійсненням ночівлі у відмінному від проживання місці з метою розваги, спорту, гостювання, освіти, релігії або іншою, без реалізації діяльності, що оплачувалась би коштом місцевих джерел.

Туризм виконує безліч різноманітних функцій і саме тому сформулювати йому єдине визначення вкрай складно. Критеріями для формування визначення в першу чергу завжди є: зміна місця, перебування в іншому місці, що не є місцем постійного проживання, оплата діяльності у місці відвідування.

Основні складові проблемного поля філософії туризму.

Феномен дозвілля: минуле і сучасність

Категорія «дозвілля» сходить до давньогрецької культури, де дозвілля (вільний час) було важливою частиною життя людей і займало одне із центральних місць в системі соціальних інститутів. На думку Платона, зокрема, складовими ідеальної держави є дозвілля і мистецтво; юнаки Давньої Греції більшу частину вільного часу

(дозвілля) мали проводили у заняттях наукою, математикою та філософією, й завдяки розвитку у собі вищих людських якостей – розсудливості та мудрості – вони знаходили щастя саме у дозвіллі. Дозвілля завжди сприймалось як позитивне та таке, що веде до збагачення духовного. У правильно організованому суспільстві, на думку античних філософів, цілі вільної людини і держави мають співпадати або бути узгоджені та вступати в гармонійний консонанс одне з одним. Дозвілля є необхідним для споглядання та міркування, які в свою чергу необхідні для щастя. Найвище щастя полягає в самореалізації розуму, у цей час відбувається діяльність людської душі, реалізується людське призначення. Дозвілля є для вільних людей природним проведенням часу, критерієм для оцінки ефективно проведеного дозвілля визнавались мудрість, інтелектуальний розвиток, що досягався у дозвільний час.

Сьогодні можна бачити багатошаровість дозвіллевого простору, що пронизує суспільне буття, з його трьома сферами: «проста», «висока» і «вища». Проста (профанна) сфера значно переважає – вона наповнилась масовою культурою (яка сьогодні іноді розглядається взагалі як криза світової культури), за якої дозвілля стало асоціюватись в основному з розвагами та пошуком споживацьких задовольень, індустрія розваг . НТП підштовхнув розвиток індустрії розваг, в умовах якої сфера дозвілля стала орієнтуватись на широкі маси, відбулась комерціалізація попиту, втрата високих гуманітарних смислів.

Переважання масової культури у медіа- та кіноіндустрії, моді, музикальній індустрії, туризмі, шоу-бізнесі, видавницькому бізнесі тощо примітивізує суспільство, нейтралізує потреби в самоактуалізації, не дивлячись на те, що розвиток інформаційного середовища (технологій, засобів тощо) має виводити цивілізацію на новий виток розвитку. Однак на тлі цього даний розвиток знеособлюється, перспективи розвитку окремих людей у межах сучасного людства є розмитими та ризикованими. Парадоксальність ситуації, що склалась полягає у тому що дозвілля, яке раніше було умовою розвитку, тепер стає заміщенням розвитку та витісняє його. У демократичному суспільстві, головним принципом якого є свобода, люди починають масово цієї свободи уникати. На думку Е. Фромма, свободи стало не більше, а менше; людина уникає її сама того не помічаючи. Дозвілля за умов переважання масової культури не

передбачають свободи мислення та творчості, не задовольняє потреби розвитку розуму, фактично позбавлене сутнісної ознаки "класичного" дозвілля. Скупчення людей у містах-мегаполісах призводить до восьмого смертного гріха людини (К. Лоренц) – до знеособлення людини, розчинення людини у соціальних патернах та стереотипах, постійним пригніченням та витісненням потреби самовизначення, самоактуалізації.

Соціокультурні трансформації, що відбуваються у сучасному світі під впливом глобалізації та субкультурної диференціації тягнуть за собою суттєві зміни дозвіллевої сфери суспільної життєдіяльності. Дозвіллевий час став неоднорідним, таким, що протікає в трьох паралельних площинах – реальній, віртуальній та ідеальній. Безумовно, у дозвіллевому просторі ці площини постійно суміщаються між собою, проте тим не менше постають відособленими вимірами суспільного буття.

Подорож, паломництво, туризм

Що ж саме рухає людиною, коли вона відправляється у мандри чи у подорож? Яка сила не дає туристові всидіти на місці?

Перша умова, що робить туризм можливим та необхідним, це незадоволеність людини своїм наявним станом. Перед тим, як забажати зрушити кудись, треба відчувати брак чогось у своєму бутті, відчувати неповноту, нецілісність. У тому місці, де людина постійно мешкає, вона не може втілити всі бажані життєві смисли, тож сподівається реалізувати їх в іншому, особливому місці.

Які саме життєві смисли людні важко реалізувати у місці, де вона постійно мешкає? Якщо у тому місці, куди людина мандрує так добре, то чому вона не переїде туди на постійній основі? Чому взагалі виникає подвоєння місця людини у світі, поділ його на бажане та реальне? За рахунок яких механізмів та потреб відбувається це подвоєння? Що змушує людину рухатись, здійснювати вчинки, дозволяє відбуватись подіям і зустрічам? Чому важливим є сам процес мандрування або факт відвідання того чи іншого місця?

Подорож як архетип – це подорож шляхом життя та долі. Цей шлях поєднує та нейтралізує протиставлення: свій – чужий, зовнішній – внутрішній, близький – далекий, сакральний – профанний тощо. Подорож – прагнення до трансформації, до виходу за межі власне людського, до розширення масштабів власної особистості та її горизонтів.

Останньою історичною формою подорожі як архетипу було *паломництво*. Це архетип втраченого раю. Основою такого туризму є залучення до Іншого, втраченого сакрального, до таємниці. Призначення паломництва – пошук святого місця, останнього на Землі, де ще є можливим диво.

Сьогодні для туризму святі місця втратили свою містичну силу, й представляють собою лише історико-культурну цінність.

Загальний сучасний туризм сьогодні більше схожий на мандрівництво. Він – індустрія дозвілля. Сучасні подорожі в екзотичні країни – це бажання бути присутнім на чужих святах, карнавалах, релігійних церемоніях, жертвоприношеннях, піддивитись чужі сексуальні традиції, тортури та катування, бої тварин, кориду, бійки, перегони й таке інше. Турист може залучитись до того, на що сам не здатний і ніколи не зможе зважитись. Це підглядання за чужими подвигами та злочинами, насолодами та стражданнями, болем та смертю, екстазом та життям. Турист прагне маленької та зручної, керованої катастрофи, кишенькового, гарно запакованого «Кінця світу», не ризикуючи нічим, долучитись до чогось «особливого». Це співпереживання на відстані погляду, позичені переживання, ковзання поглядом по чужому буттю.

Туризм як соціальний інститут гостинності

Туризм є суспільною сферою гостинності, яка особливо виразно демонструє його сервісний, нетехнологічний характер. Символом гостинності здавна вважається ананас.

Гостинність у туризмі – це створення сприятливої та комфортної атмосфери для гостей, яка включає у себе гостинний сервіс, доброзичливе обслуговування, задоволення їх побутових потреб та створення безпечних умов тимчасового перебування поза домом. Це комплексна індустрія, яка об'єднує готельний, ресторанний бізнес, сфери відпочинку та розваг, й є основою для успіху туристичних закладів та регіонів. Іноді гостинність визначають як «бізнес, який допомагає людям відчувати себе бажаними та розслабленими та насолоджуватися собою».

Інститут гостинності – один із найстарших в історії людської цивілізації. Вже у Давній Греції гостинність (грец. φιλοξενία) набула широкого розвитку, в античних державах-полісах право та обов'язок піклуватися про іноземців одержували лише знатні громадяни (проксени). З часом гостинність перетворилася на справжню

індустрію, в якій задіяно мільйони працівників, що забезпечують готельний та ресторанний бізнес, побут, відпочинок та розваги туристів, задовольняють їх різнопланові потреби та інтереси.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Надайте аналіз сутності та причин «туристичної революції», яку переживає сучасний світ.

2. Людина, яка подорожує, – науковець, бізнесмен, прочанин, відпочиваючий, спортсмен, "шукач пригод" тощо. Покажіть нюанси відмінностей між ними.

3. Покажіть сучасний туризм у різних його видах у сучасному світі: соціальний, родинний, молодіжний, релігійний, "ностальгійний", "подієвий", екотуризм, "ризиковий" туризм (підводний, гірський, спелеологічний, пригодницький й ін.) тощо.

4. Світ туристських реалій: туризм як «подія» та туризм як «зустріч». – Покажіть, у чому відмінність.

5. «Не будь-яка подорож може бути названа туризмом, не кожний подорожуючий – турист. Але безперечним лишається той факт, що будь-яка туристська діяльність є мандрівною і кожен турист є "Homo viator" – людина, яка здійснює мандрівку». Прокоментуйте цю тезу туризмології.

6. 1950 р. – кількість туристів у світі налічувала 25 млн. осіб, 1970 р. – 165 млн. осіб, 2002 р. – 715 млн. осіб, 2022 р. – 963 млн. осіб, 2024 р. – 1,4 млрд. осіб міжнародних туристів. Спробуйте запропонувати коментар.

7. «Мандрування» – це: а) задоволення цікавості й ефективний засіб адекватного формування світогляду людини; б) подорож як спосіб життя; в) знайомство людини зі світом.

8. Людина, яка подорожує без мети: а) комівояжер; б) турист; в) фланер; г) іммігрант.

9. Назвіть останню історичну форму справжньої подорожі: а) шо-тури; б) спортивний відпочинок; в) професійно-діловий туризм; г) паломництво.

10. Подорож як архетип – це: а) шлях життя та долі; б) вихід за межі реального; в) необхідність вийти із дому; г) віртуальне життя.

11. Який термін тимчасового виїзду людей у місцевість, відмінну від місця їх проживання, є туризмом: а) від 6 годин до 6 днів;

б) від 24 годин до 6 місяців; в) від 6 до 24 днів; г) від 24 годин до 6 днів.

ТЕМА 9 ФІЛОСОФІЯ РЕКЛАМИ

1 Стисле роз'яснення основних питань.

Реклама – одна з найбільш впливових форм комунікації сучасного світу. Упродовж 2-ої половини ХХ та 1-ої чверті ХХІ ст. вона стала не лише економічним, а й культурним та філософським феноменом, соціокультурним явищем, яке відображає глобальні зміни у суспільстві. Вона формує уявлення про цінності й систему бажань, впливає на поведінку людини, трансформує уявлення про реальність, ідентичність, спосіб життя тощо. У цьому контексті *філософія реклами* – це осмислення реклами не лише як інструменту просування товарів та послуг, це не просто аналіз змісту чи ефективності рекламних повідомлень, а вивчення її як явища культури та комунікації, її сутності, функцій, ідеологічних та онтологічних вимірів, її впливів на суспільну свідомість. Філософія реклами – вона досліджує смисли, цінності та ідеї, що приховані за рекламними повідомленнями.

Філософія реклами дозволяє розглядати рекламу не лише як комерційний інструмент, а як багатовимірне явище, що поєднує економіку, культуру та комунікацію. Критичне осмислення реклами допомагає зрозуміти її вплив на свідомість та ідентичність людини, відокремити маніпулятивні практики від соціально корисних та ефективно використовувати рекламні ресурси.

У ХХІ ст. філософія реклами трансформується під впливом цифровізації, нових комунікаційних технологій та нових соціокультурних викликів, зміни споживчих пріоритетів. Реклама є невід'ємною складовою сучасного соціально-культурного середовища.

Основними функціями реклами є: а) інформаційна (у рекламі пропозиції товарів і послуг представляються у контексті інших образів, що показують устрій суспільства, культурні конструкції і взаємостосунки всередині нього, що склалися); б) економічна

(реклама виступає важливою частиною маркетингової стратегії фірми, отже, її функції є похідними від функцій і ролі маркетингу у сучасних ринкових відносинах); в) соціально-психологічна (пошук шляхів підвищення ефективності рекламних заходів сприяє переорієнтації реклами з інформування споживача про товар на глибокий соціально-психологічний аналіз особливостей споживацької поведінки); г) просвітницька (реклама передбачає пропаганду різного роду нововведень у всіх сферах виробництва і споживання, популяризацію здорового способу життя тощо); д) естетична (реклама може стати витвором мистецтва, сприяти розвитку художнього смаку споживацької аудиторії).

У сучасному світі, де реклама стала не просто фоновим явищем, а визначальним чинником формування культури, свідомості й навіть ідентичності, її філософське осмислення набуває особливої актуальності. Реклама більше не є лише інструментом просування товарів – вона перетворилася на соціальний інститут, що впливає на уявлення про реальність, ефективність, бажання й сенс життя. Саме тому філософія реклами не є вузькоспеціалізованою темою, а радше – необхідною складовою критичного осмислення новітньої історії людства.

Основні поняття та терміни.

Реклама – форма комунікації, спрямована на привернення уваги до товару, послуги, ідеї чи бренду.

Рекламне повідомлення – текст, візуальний або аудіальний образ, який передає певну інформацію й емоцію.

Смисл реклами – приховане значення, яке формує ставлення людини до продукту чи ідеї.

Маніпуляція – вплив на свідомість та підсвідомість людини з метою зміни її поведінки (часто без усвідомлення цього впливу). На відміну від маніпуляції – **переконання** – аргументований і відносно чесний спосіб впливу на людину.

Цінність – соціально й культурно важливе значення, яке реклама приписує продукту (успіх, престиж, щастя).

Супільство споживання – соціальна модель, в якій головним є придбання товарів і послуг для задоволення не лише потреб, а й статусних бажань.

Імідж – цілісний образ продукту, бренду чи особи, сформований рекламою.

Стереотип – спрощене уявлення про людей чи явища, яке активно використовується в рекламі.

Мова реклами – система знаків, образів, кольорів, символів і слоганів, що впливають на свідомість.

Символ – знак, що несе приховане культурне чи емоційне значення (наприклад, яблуко → здоров'я, знання, спокуса).

Маніфестація потреб – спосіб, в який реклама звертається до базових бажань людини (безпека, любов, свобода, самореалізація).

Етичний вимір реклами – сфера аналізу моральних обмежень та відповідальності у рекламній діяльності.

Міф у рекламі – створення історій і образів, що наділяють продукт "магічними" чи нереалістичними властивостями.

Ідентичність бренду – набір характеристик, через які споживач "впізнає" бренд (логотип, кольори, стиль, слоган).

Основні складові проблемного поля філософії реклами.

Реклама – між інформацією і маніпуляцією

З одного боку, реклама виконує інформаційну функцію – вона повідомляє про наявність товарів, послуг, подій, культурних чи політичних ініціатив. У цьому аспекті реклама є частиною відкритого суспільного діалогу, де суб'єкти (споживачі) вільно отримують знання, необхідне для прийняття раціональних рішень. У цьому сенсі реклама – це прояв свободи слова, форма легітимної комунікації, що забезпечує функціонування ринку та демократії.

Проте, з іншого боку, філософське осмислення реклами неминуче виводить нас до проблеми маніпуляції. Реклама рідко є нейтральною. Вона не просто повідомляє – вона формує бажання, конструє потреби, створює ілюзії. Тут реклама функціонує не як інструмент передачі знань, а як засіб впливу на свідомість.

Сучасна філософія (Ж. Бодріяр, М. Фуко, Т. Адорно, Ю. Габермас) рекламу часто-густо розглядає як механізм символічного контролю над суб'єктом. Замість того, щоб інформувати, реклама впроваджує в обіг симулякри – знаки без референту, фіктивні образи, які створюють гіперреальність. У такій реальності реклама не повідомляє "про щось", а творить новий світ, у

якому людина більше не є автономним суб'єктом, а стає частиною технології споживання.

Сутність реклами, отже, полягає у постійній напрузі між цими двома початками – інформативним і маніпулятивним.

Цифровізація та віртуалізація реклами

Реклама перемістилась у соцмережі, блоги, стрімінгові платформи. Людина живе в інформаційній «бульбашці», де реклама підлаштовується під її поведінку.

Глобалізація та культурна уніфікація у сфері реклами

Масова реклама світових брендів часто-густо зменшує різноманітність локальних культур, нав'язуючи єдині цінності та стандарти.

Соціально-позитивний потенціал реклами

Реклама може бути інструментом освіти, просування у розв'язанні екологічних проблем, розповсюдження гуманістичних цінностей, здорового способу життя. Проблема у тому, що цей потенціал використовується рідше, ніж комерційний.

Маніпуляції та етика

Проблема "правди" загострилася: реклама може створювати ілюзії і фейки. Виникає питання відповідальності за deepfake, нав'язування стандартів краси, культу успіху. Реклама здатна створювати ілюзію вибору, формувати штучні потреби та впливати на поведінку людини, часто без її усвідомлення. Етична реклама стає конкурентною перевагою (екологічність, чесність, прозорість). Використання стереотипів, страхів, комплексів чи мрій людей для стимулювання споживання викликає етичні питання.

Реклама поєднує мистецтво та комерцію: її художня привабливість часто використовується для прихованого впливу на свідомість, що ставить під сумнів етичні межі естетики.

Де межа між рекламним (творчим) образом і відвертою брехнею? Часто-густо реклама перебільшує властивості товару чи послуги, свідомо вводячи споживача в оману.

Людина у соцмережах стає «рекламним продуктом» – блогери просувають себе як бренд. Реклама формує нову етику споживання: еко-тренди, усвідомлені покупки. Реклама формує стандарти успіху, краси та поведінки; людина підсвідомо прагне «відповідати» рекламним образам.

Реклама стає частиною поп-культури: меми, флешмоби, брендові колаборації з мистецтвом. Вона формує «нову міфологію» – айфони як символ статусу, Tesla як символ майбутнього.

Філософський парадокс реклами

З одного боку, реклама – маніпуляція і споживацьке примушування. З іншого боку, реклама – це нова мова культури, що створює смисли та дозволяє людині самоідентифікуватися. У ХХІ ст. реклама – це не лише інструмент продажу, а й потужний соціокультурний феномен, який одночасно маніпулює та формує культуру, ідентичність і світогляд.

2 Тестові запитання, проблемні творчі завдання та вправи для самостійного вивчення теми.

1. Покажіть феномен реклами у перебігу соціально-економічної історії людства. Якими є особливості сучасного етапу історії щодо феномену реклами?

2. Постать й феномен людини як споживача реклами. – Надайте аналіз за 3-5 аспектами.

3. Покажіть, й проаналізуйте, елементи штучної реальності, що створюється рекламою, в індустрії реклами сучасного світу.

4. Сформулюйте, й охарактеризуйте, 3-5 переваг та небезпек "рекламного впливу" на людину, суспільство, культуру.

5. Що таке реклама з погляду філософії: а) інструмент маркетингу; б) соціокультурний феномен, що впливає на свідомість; в) механізм регулювання конкуренції; г) інформаційне повідомлення.

6. Що мається на увазі під рекламним трюком «ефект зірки»: а) коли відомі люди зі світу шоу-бізнесу діляться нібито своїм досвідом використання товару чи послуги; б) коли товар чи послуга настільки популярні, що людина, яка ними користується, відчуває себе «зіркою»; в) коли реклама настільки сильно впливає на підсвідомість, що у людини виникає відчуття ніби «зірок в очах»; г) коли людина, отримавши річ або послугу з реклами, відчуває нібито може дістати і зірку з неба.

7. У чому полягає «філософський парадокс» реклами: а) вона одночасно інформує та маніпулює; б) вона завжди говорить правду; в) вона не впливає на культуру; г) вона існує тільки у медіа.

8. Що є основним завданням реклами, з погляду філософії: а) підвищення рівня продажів через створення споживчого попиту; б)

забезпечення інформативності товарів й послуг для ринку; в) формування суспільних цінностей через комунікацію ідеалів; г) вирівнювання конкуренції між брендами.

9. Чому "культура споживання" є центральною темою для філософії реклами: а) вона визначає економічний розвиток суспільства; б) вона забезпечує прозорість у рекламних повідомленнях; в) вона сприяє зменшенню споживчих витрат; г) вона відображає ідеологеми уявлення людей про щастя та успіх.

10. Що означає «етична реклама» у філософському контексті: а) реклама, яка уникає неправдивих тверджень і поважає права споживачів; б) реклама, спрямована лише на соціально відповідальні компанії; в) реклама, яка підкреслює переваги екологічних товарів.

11. Доповніть фразу «Маніпуляція споживачем лежить...»: а) через "лобову" рекламу; б) через гіпнотичні прийоми; в) через маніпуляцію із свідомістю; г) через маніпуляцію увагою.

12. Ж. Бодріяр пояснював логіку впливу реклами на людей феноменом «логіки Пер-Ноеля (Санта-Клауса)». Що він має на увазі: а) що реклама впливає на людину не через раціональне обґрунтування переваг і недоліків товару, а створює ілюзію чарівного дива, ілюзію турботи і виконання бажань й мрій; б) що реклама, подібно Санта-Клаусу, впливає на потенційних споживачів завдяки використанню яскравих, емоційних образів, які викликають захоплення та виникають неочікувано; в) що реклама, подібно до Санта-Клауса, який приносить подарунки, ефективно працює, якщо споживачам пообіцяти якісь особисті вигоди та бонуси від придбання рекламованої продукції; г) що при створенні реклами важливо враховувати усі аспекти впливу на людей, тобто – як емоційно впливати, завдяки яскравим образам, обіцянкам магічного втілення бажань, так і використовувати раціональне переконання, перелічуючи усі переваги пропонованого товару, порівняно з іншими.

ПЕРЕЛІК ЗАВДАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

Здобувач освіти – при виконанні контрольної роботи – має на власний розсуд запропонувати (структурно) план, за яким буде розкривати тему контрольної роботи, й який має складатися щонайменше із 3-4 пунктів (розділів й підрозділів).

Варіант 01.

Філософія у сучасній інтелектуальній культурі людства.

Варіант 02.

Філософія інформаційного суспільства.

Варіант 03.

Філософія постмодерністського світу.

Варіант 04.

Філософія науки й наукового пізнання.

Варіант 05.

Філософія техніки.

Варіант 06.

Філософія освіти.

Варіант 07.

Філософія економіки.

Варіант 08.

Філософія політики.

Варіант 09.

Філософія права.

Варіант 10.

Філософія релігії.

Варіант 11.

Філософія глобалізму (глобального типу цивілізації).

Варіант 12.

Філософія культури.

Варіант 13.

Філософія мистецтва.

Варіант 14.

Філософія дозвілля.

Варіант 15.

Філософія спорту.

Варіант 16.

Філософія туризму.

Варіант 17.

Філософія комп'ютерного розуму і "штучного інтелекту".

Варіант 18.

Філософія статті.

Варіант 19.

Філософія кохання.

Варіант 20.

Філософія гендеру.

Варіант 21.

Філософія мови.

Варіант 22.

Філософія музики.

Варіант 23.

Філософія творчості.

Варіант 24.

Філософія інноваційної діяльності.

Варіант 25.

Філософська теорія передбачення (прогнозологія).

Варіант 26.

Філософія екології.

Варіант 27.

Філософія медицини.

Варіант 28.

Філософія харчування.

Варіант 29.

Філософія віку.

Варіант 30.

Філософія реклами.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія [Упоряд. В.Лях]. К.: Либідь, 1996. С. 194-250.
2. Бистрицький Є., Зимовець Р., Пролеєв С. Комунікація і культура у глобальному світі. К.: Дух і літера, 2020. 416 с.
3. Бондаренко О.В., Ємельяненко Є.О. Спеціальні розділи філософії : навч. посіб. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. 320 с.
4. Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Новітня філософія науки. Київ: Логос, 2009. 216 с.
5. Зінченко В.В. Глобалізація і глобалістика. Львів: Новий Світ-2000, 2014. 420 с.
6. Історія філософії в її зв'язку з освітою [за ред. Г.І. Волинки]. К., 2006.
7. Колодний А. Феномен релігії. К., 2009.
8. Кузь О.М., Чешко В.Ф. Філософія науки : навч. посіб. Харків: ХНЕУ ім. С.Кузнеця, 2017. 172 с.
9. Кун Т. Структура наукових революцій. К.: Port-Royal,, 2001. 228 с.
10. Лук'янець В.С., Соболев О.М. Філософський постмодерн : навч. посіб. К., 2008. 352 с.
11. Мельник В.П. Філософські проблеми технікознавства. Львів, 2004.
12. Онопрієнко В.І. Історія української науки XIX-XX ст. : навч. посіб. К., 2008.
13. Основи теорії гендеру : навч. посіб. [за ред. М.М. Скорик]. К., 2014.
14. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія : підручник. К.: Академвидав, 2019. 592 с.
15. Ратніков В.С. Основи філософії науки і філософії техніки. Вінниця, ВНТУ. 2012.
16. Семенюк Е., Мельник В.П. Філософія сучасної науки і техніки: підручн. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2017. 364 с.
17. Соболев О.М. Постмодернізм і майбутнє філософії. К., 2007.
18. Татеиси К. Вечный дух предпринимательства: Практическая философия бизнесмена / К.Татеиси. – К., 1992.

19. Туризм на порозі ХХІ ст.: освіта, культура, екологія. – К., 1999.
20. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень: конспект лекцій. К., 2004.
21. Філософія науки: підручник [І.С. Добронравова, Л.І. Сидоренко, В.Л. Чуйко та ін.]. К.: Київський ун-т, 2018. 255 с.
22. Франжіаллі, Франческо. Тенденції розвитку міжнародного туризму. К., 2002.
23. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму : навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2005. 320 с.
24. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини : навч. посіб. К., 2017.
25. Християнство і проблеми сучасності. – К., 2000.
26. Християнство: контекст світової історії та культури. – К., 2000.
27. Хьосле В. Практична філософія в сучасному світі. К., 2003.